

**Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филозофски факултет – Скопје
Институт за дефектологија
постдипломски студии**

**Разлики меѓу македонскиот знаковен јазик
(МЗЈ) и албанскиот знаковен јазик (АЗЈ) според
класификацијата на Вунт
-магистерски труд-**

Ментор:

проф. д-р Зора Јачова

Кандидат:

Самир Грбле

Скопје, 2015

*Огромна чест и задоволство ми претставува,
овој труд да го посветам
на моите синови.*

КРАТЕНКИ

MЗЈ – Македонски знаковен јазик

AЗЈ – Албански знаковен јазик

MSL – Macedonian Sign Language

AlbSL – Albanian Sign Language

АНАД – Албанското здружение на глуви и наглуви лица

СГНМ – Сојуз на Глуви и Наглуви на Република Македонија

LSM – Mexican Sign Language

LSE – Spanish Sign Language

JSL – Japanese Sign Language

LSF – French Sign Language

NZSL – New Zealand Sign Language

САД – Соединети Американски Држави

BSL – British Sign Language

ASL – American Sign Language

Содржина:

I	ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ.....	10
1.	ПСИХОЛОШКИ ОСНОВИ НА ЗНАЦИТЕ.....	11
2.	ЗНАКОВЕН ЈАЗИК И КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЗНАКОТ.....	14
2.1	Карактеристики на знакот.....	14
3.	СОВРЕМЕНА КЛАСИФИКАЦИЈА НА ГЕСТОВИТЕ.....	18
4.	ВИЛХЕЛМ (МАКСИМИЛИАН) ВУНТ И ЗНАКОВНИТЕ ЈАЗИЦИ.....	19
5.	КЛАСИФИКАЦИЈА СПОРЕД СТОУКИ (STOKOE).....	21
6.	НЕРВНИОТ СИСТЕМ КАКО ОСНОВА НА ЗНАКОВНИОТ ЈАЗИК.....	28
6.1	Како човечкиот мозок го обработува јазикот?.....	28
6.2	Развојот на знаковните и говорните јазичи.....	33
6.3	Првите зборови и знаци.....	34
6.4.	Усвојување на граматиката.....	35
7.	ЗАКОН ЗА УПОТРЕБА НА ЗНАКОВНИОТ ЈАЗИК ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	37
8.	МАКЕДОНСКИ ЗНАКОВЕН ЈАЗИК И РЕЧНИК НА МАКЕДОНСКИОТ ЗНАКОВЕН ЈАЗИК.....	38
9.	УПОТРЕБА НА ЗНАКОВНИОТ ЈАЗИК ВО АЛБАНИЈА.....	45
9.1	Речник на албанскиот знаковен јазик.....	47
10.	РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА.....	48
II	МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ.....	53
1.	Предмет на истражување.....	54
2.	Цел на истражувањето.....	54
3.	Задачи на истражувањето.....	54
4.	Хипотези на истражувањето.....	55

5. МЕТОДИ, ТЕХНИКИ И ИНСТРУМЕНТИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО..... 55

6. ОРГАНИЗАЦИЈА И ТЕК НА ИСТРАЖУВАЊЕТО.....56

III АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ПОДАТОЦИТЕ.....57

1. АНАЛИЗА НА ПОКАЗНИ ГЕСТОВИ..... 58

2. АНАЛИЗА НА ИМИТАТИВНИ ГЕСТОВИ..... 64

3. АНАЛИЗА НА СИМБОЛИЧКИ ГЕСТОВИ..... 74

IV ДИСКУСИЈА..... 77

ВЕРИФИКАЦИЈА НА ХИПОТЕЗИТЕ..... 82

V ПРЕДЛОГ – МЕРКИ..... 84

VI КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА..... 85

РЕЗИМЕ

Знаковниот јазик кај глувите е специфичен начин на комуницирање. Знаковниот јазик е визуелен начин на комуникација употребувајќи ги движењата со рацете, фацијалната експресија и говорот на телото. Знаковните речници се основно дидактичко средство за образованието на глувите лица. **Целта** на ова истражување е да се утврди структурата и сличностите меѓу македонскиот знаковен јазик и албанскиот знаковен јазик, според Вунтовата класификација. Во однос на **методологијата** на истражување, во истражувањето беше користена методата на компаративна анализа, додека како техника беше употребена техниката анализа на содржина.

Резултати од истражувањето: Истражувањето покажа дека првата хипотеза со која се претпоставуваше дека постојат сличности меѓу показните знаци во МЗЈ и АЗЈ се потврдува. Овие знаци генерално се многу слични или идентични во голем број знаковни јазици, што се должи на високиот степен на иконичност. Во однос на втората хипотеза со која претпоставувавме дека имитативните (копирачки) знаци во МЗЈ и АЗЈ се изведуваат на сличен начин, истражувањето покажа дека и оваа хипотеза се потврдува. Селектираните анализирани знаци покажаа голем процент на сличност во двата знаковни јазици и висок степен на транспарентност и транслучентност. Третата хипотеза со која претпоставуваме дека постојат разлики кај симболичките знаци во МЗЈ и АлбЗЈ не бевме во можност да ја потврдиме. Селектираните симболички знаци од МЗЈ немаа свои еквиваленти во речникот на АЗЈ. Во однос на последната, четврта хипотеза, со која претпоставувавме дека постојат разлики во начинот на продукција на показните, имитативните (копирачки) и симболичките знаци во МЗЈ и АЗЈ, податоците покажаа дека се потврдува. Селектираните знаци кои ги анализиравме и кои покажаа голем степен на сличност во изведувањето, сепак се разликуваа во некоја од категориите на Стоуки.

Заклучок: Истражувањето покажа дека постојат сличности во продукцијата на показните знаци, имитативни (копирачки) знаци и симболички знаци во МЗЈ и АЗЈ. Постојат многу сличности во изведувањето селектирани знаци од двата знаковни јазици, посебно во областа на показните и имитативните знаци.

Клучни зборови: *македонски знаковен јазик, албански знаковен јазик, Вунтова класификација, компаративна анализа.*

ABSTRACT

Sign language for deaf people is a specific manner of communication. Sign language is a visual manner of communication with the use of hands, facial expression and body language. Sign languages are a basic didactic mean for education of deaf people. The **goal** of this research is to determine the structure and similarities between Macedonian Sign Language and Albanian Sign Language according the Vundt classification. Regarding the **methodology** of research, as a research method we used the method of comparative analyses and as a technique we used the technique content analyses.

Research results: The research showed that the first hypothesis with which we presumed that there are similarities between the pointing signs in MZJ and AlbZJ is confirmed. These signs are generally very similar or identical in many sign languages which is due to the high degree of iconicity. Regarding the second hypothesis with which we presumed that the imitative (copying) signs in MZJ and AlbZJ are performed in a similar manner the research showed that this hypothesis is also confirmed. The selected analyzed signs showed a large percentage of similarity in both sign languages and a high degree of transparency and translucency. The third hypothesis with which we presumed that there are differences within the symbolic signs in MZJ and AlbZJ we weren't able to confirm. The selected symbolic signs in MZJ didn't have their equivalents in the AlbZJ dictionary. Regarding the last fourth hypothesis with which we presumed that there are difference in the manner of production of the pointing, imitative (copying) and symbolic in MZJ and AlbZJ, the data showed that it is confirmed. The selected signs that we analyzed and that also showed a large degree of similarity in the performance, had difference in some of the categories according to Stokoe.

Conclusion: The research showed that there are similarities in the production of pointing signs, imitative (copying) signs and symbolic signs in MZJ and AlbZJ. There are many similarities in the performance in the selected signs from both sign languages especially in the area of pointing and imitative signs.

Key words: *Macedonian Sign Language, Albanian Sign Language, Classification according to Vundt, comparative analyses.*

ВОВЕД

Знаковниот јазик кај глувите е специфичен начин на комуницирање.¹

Знаковниот јазик е визуелен начин на комуникација, употребувајќи ги движењата со рацете, фацијалната експресија и говорот на телото. Методите на визуелна комуникација постоеле уште пред илјадници години, а дури денес постојат стотици различни знаковни јазици ширум светот.²

Знаковниот јазик не претставува пантомима и покрај тоа што во многу случаи наликува. Во една средина во која живеат и глуви лица, треба да се знае и знаковниот јазик.³

Знаковниот јазик е вистински јазик како и останатите говорни јазици. Како и во говорниот јазик така и во знаковниот јазик постојат варијации, зависно од тоа кога, каде и кој го учи јазикот. Еден од поголемите проблеми во знаковниот јазик е тоа што не постои пишана форма. Кога се пишува знаковниот јазик се запишува само идејата, но чувствата кои се чувствуваат во моментот не можат да се изразат.⁴ Знаковниот јазик не се состои само од знаци, за едно лице да воспостави ефективна комуникација потребно е да вклучи фацијална експресија, движење на делови на телото, обликот на шаката, ориентација на раката, движењата на раката и гестовите.⁵

Гестикулацијата и преведувањето на текстовите е доста комплицирано поради фактот што во себе ги опфаќа физичките, психолошките, физиолошките, социолошките, етичките и дидактичките аспекти.⁶

Во некои држави знаковниот јазик има добиено статус на национален јазик и се развива паралелно со говорниот. Помеѓу земјите од Европа постои голема разлика за тоа дали знаковниот јазик треба да биде признаен како легален или официјален јазик. Некои земји, својот национален знаковен јазик го имаат вклучено во државниот устав, некои во законите за образование, а трета група на земји сè уште легално не го признале својот национален знаковен јазик.⁷

¹ Савиќ Љ., *Невербална комуникација глувих и њена интерпретација*, Белград 2002, стр.9

² *NHS Choices, Sign language*, 2013, retrieved 31.10.2013

<<http://www.nhs.uk/CarersDirect/guide/communication/Pages/Signlanguage.aspx> >

³ Berke J. (2002) – *Sign Language* – available at:

<http://deafness.about.com/od/signlanguages/u/signlanguage.htm>. Retrieved: 21.09.2014

⁴ *Oracle ThinkQuest, Sign Languages*, 2010, retrieved 31.10.2013

<<http://library.thinkquest.org/04oct/01649/sign%20language.htm>>

⁵ Ban J., *Sto je to znakovni jezik?*, 2011, retrieved 29.05.2013 <<http://www.ffdi.unizg.hr/znakovni-jezik2/text/ozj.htm>>

⁶ Dimic N., Sesum M., (2011): *Znakovni jezik – osnovni nacin komunikacija gluvih*, Beogradska defektoloska skola, br.1, str.13-41

⁷ Gradjani Novinari, *Službeno priznati znakovni jezik? Da!*, 2009, retrieved 03.06.2013

<[http://www.dalje.com/gn/gn.php?id=surefire&m=1&rbr=24075&kategorija="](http://www.dalje.com/gn/gn.php?id=surefire&m=1&rbr=24075&kategorija=)>

На 18.7.2009 година, Собранието на Република Македонија го усвои законот за употреба на знаковниот јазик. Знаковниот јазик во согласност со овој закон, се признава како потполно природен начин на комуникација еднаков со говорната комуникација.⁸

Денес во развиените земји во светот знаковниот јазик ужива статус на признат јазик на малцинството. Лингвистиката на знаковниот јазик е нова лингвистичка дисциплина која се проучува и изучува на бројни училишта во светот.

Знаковните јазици поседуваат сложена структура во која помалите зборови комбинирајќи се меѓу себе креираат структура на поголеми реченици. Овие лингвистички структури се содржани во сите лингвистички нивоа: во фонологијата, морфологијата, синтаксата и др. Прво од обележјата кое го поседуваат јазиците и другите состави на комуникација е дека се состојат од симболи. Зборовите, односно знаците, содржат две нивоа и тоа, првото ниво ја сочинува структурата како таква со свое значење, а другото ги сочинува најмалите елементи кои го градат зборот, односно знакот.

Сите знаци во знаковниот јазик се лингвистички симболи кои имаат свое значење.

Рачната азбука претставува пишан облик на знаковниот јазик каде што одреден облик на шаката претставува поединечна буква во азбуката. Со рачната азбука може да се „продуцира“ кој било збор, па и реченица без разлика дали таа е долга или сложена.

Знаковниот јазик не е универзален јазик со кој се служат заедниците на глуви ширум светот. Знаковните јазици ширум светот се развиени независно едни од други, односно меѓусебно се разликуваат според граматичката структура, еднакво како што меѓу себе се разликуваат говорните национални јазици.

Постојат сличности и разлики помеѓу говорните и знаковните јазици, но знаковните јазици настојуваат да се објаснат во контекст на лингвистичките, психолингвистичките и невролингвистичките истражувања. Знаковниот јазик се разгледува и во контекст на социо – културолошкиот модел на глувост, спротивно на медицински - патолошкиот модел.⁹

⁸ Министерство за Труд и Социјална политика, *Знаковен јазик*, 2009, retrieved 28.04.2013
<<http://www.mtsp.gov.mk:80/WBStorage/Files/znakoven%20jazik.doc+&cd=1&hl=en&ct=clnk>>

⁹ Milkovic M., *“Sto jest, a sto nije znakovni jezik”* Edukacisko – rehabilitaciski fakultet, Sveuciliste u Zagrebu, Zagreb 2012, p.71

I ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

1. Психолошки основи на знаците

Психолошкото доживување, сознавање, мисла, желба и потреба можат да се искажат на друг човек или на многу луѓе со цела низа на експресивни манифестации во форма на рефлекторни и моторни реакции кои претставуваат психолошка состојба на човекот изразено со одредени знаци, а тие знаци се средства на меѓусебно разбирање и комуникација. Говорните знаци се базираат на оптичка импресија и го зафаќаат битието или суштината на објектот кои го прикажуваат или означуваат.

Така гестот носи во себе длабок психички облик на сознавање или сфаќање на предметот, личноста или некоја појава, па оттука многу психолози уште од 18 век укажувале на психолошката позадина на гестот. Психолошката страна на гестот добила своја психолошка подлога за која постои обемна литература. „Светот на глувите има на располагање движења за говорна експресија и вид за говорна перцепција. На тој начин е формиран и развиен кинетичкиот говор. Тоа е сложена психомоторна активност, било со дел или со цело човечко тело. Тоа е систем на моторни оптички симболи кои директно традиционално се користат за да се воочи содржината и биде поразбирлива за околината“. Секој гестовен знак има своја позадина, карактеристика и содржина за која говори. Тој изразува фина емоционална состојба, односи и ставови кон доживеаната содржина. Тие содржини се оценуваат, вреднуваат од страна на глувиот човек кој ги воочува и ги покажува со движење. Во движењето тој дава цел тон на свои доживувања низ мимика на лицето и динамика на движењето, така што **гестот** сочинува целина на психичко доживување на предметите и нивниот израз.¹⁰

Говорниот гест не е каков било или кое било движење со раката. Напротив, во позадина на секое движење – гест, постои длабока психолошка позадина базирана на реалноста на нејзината содржина. **Гестот е животот на глувиот човек, искажан кон другиот човек.** Психолошкото доживување, сознавање, мисла, желба и потреба, може да се искажат на другиот човек или на многу луѓе со цела низа експресивни манифестации во форма на рефлекторни и моторни реакции кои ја претставуваат психолошката основа на човекот изразена со одредени знаци, а тие знаци се средства за меѓусебно разбирање и комуникација. Говорните знаци пак, се базираат на оптички импресии и зафаќаат дел или суштина на објектот кој го прикажуваат или означуваат. Така гестот носи во себе длабок психички облик на сознавање или сфаќање на

¹⁰ Јурац З., *Психолошки аспекти кинетичког говора*, Загреб, 1969, 37-39.

предметот, личноста или некои појави. Секој гестовен знак има своја позадина и карактеристика на содржината за која се однесува. Тој ги изразува фините, суптилни емоционални сотојба, односи и ставови кон доживеаната содржина. Тие содржини се запазуваат, оценуваат и вреднуваат од страна на глувиот човек кој ги воочува во својата суштина и ги покажува со движење. Во движењето тој додава тон на своето доживување низ мимика на лицето и динамика на движењето, така што **гестот ја сочинува целината на психичкото доживување на предметот и неговиот израз.** Изолиран е само еден вид кинетички израз кој е многу редок, па оттука се сите реченици на невербалниот говор по пат на шематски цртеж, неадекватни и непотполнети со гестовна содржина. Тие се празни, бидејќи им недостасува конститутивен (важен) елемент на содржината, а тоа е најмаркантниот дел од објектот кој се покажува.

Совладувањето на гестовниот говор е индивидуално и пред сè зависи од самиот субјект, интелигенцијата, моќта на запазување и начинот на резонирање. Исто така, од големо значење е и неговата социјална средина и културните услови во кои човекот живее и се воспитува.

Таканаречениот „оригинален знаковен говор на глувите“ или „изворен гестовен говор“, постои кај оние глуви кои живеат сами во села и рурални средини и нивниот говорен израз крајно е конкретен и имитативен на ниво на предмет или работа. Тоа се на пример гестови за јаде, пие, оди итн. Меѓутоа, тие во социјалната средина се т.н. „образовани глуви“ кои многу брзо ги коригираат и усвојуваат новите знаци за свои самостојни задоволувања на биолошките потреби. Исто така, постои голема разлика помеѓу гестовите кај глувородените и подоцна оглувените, т.е. оние кои во својот говорен израз имаат зачетоци на вербалниот депозит и структура на вербалниот говорен израз. Кај подоцна оглувените, освојувањето на гестот е споро и тој тешко се учи. Се учи секој знак посебно, бидејќи на сосема друг начин се доживува светот и учи говорот, а посебно нивната мисловна елаборација која е дијаметрално поинаква во својата јазична структура. Спротивно на нив, глувородениот човек е „човек око“ (Augenman) и неговото визуелно случување е во прв план. Оптичките информации се примарни и како такви се фиксираат во свеста, а не како причинско-последични односи. За разлика од усниот – орален говор, подобро кажано зборувањето каде што владее систем на гласови и зборови кои директно нè информираат за одредена содржина, ние можеме да го разбереме тој јазик само ако го знаеме, а доколку не го знаеме тогаш тие информативни акустички сигнали – гласови и зборови за нас не

значат ништо. Но затоа пак, за глумите, знакот куќа (покрив) е интернационален знак за сите јазици и глумите лица во светот лесно се разбираат за секојдневните животни потреби и колоквијалниот говор.

Ете тоа е таа важна разлика во психолошкото доживување на поимот помеѓу глумото и лицето кое слуша, односно помеѓу визуелната и акустичката форма на доживување на поимот.

Па така, визуелното е конкретно и директно доживување на информацијата, а акустичкото е индиректно и помалку апстрактно. Психолошки набљудувано, светот на глумите лица е свет на преферирање на визуелните доживувања, нивното сфаќање и концепцијата на живеење е резултат на таквиот начин на создавање на светот.

Гестот има длабока психолошка позадина која треба да се познава за гестот да биде разбирлив, прифатен и толкуван.¹¹

¹¹ Savic L *Neverbalna komunikacija gluvih I njena interpretacija*, Beograd 2002, 57 – 67.

2. Знаковен јазик и карактеристики на знакот

Јазикот претставува средство за трансфер на информации помеѓу индивидуите. Тој вклучува процес преку кој информацијата од едниот говорник се пренесува до другиот. Наједноставното објаснување за знаковниот јазик е дека тој претставува јазик на знаците. Сепак, ова објаснување во никој случај не би можело да се земе за потполно, бидејќи знакот кај знаковниот јазик е само една од јазичните компоненти. Имено, покрај знакот, јазикот на знаците е надополнет со фацијални движења (движења на веѓите, устата), но и просторни движења со рацете.¹²

- Во комуникацијата на лицата кои не слушаат меѓу себе и со оние кои слушаат, постојат три основи аспекти на интеракција: гест, дактилен знак и писмо. Знакот е условно договорен начин на комуникација со помош на рацете, проследен со мимика на лицето и телото и означува некој поим. Дактилниот знак или дактилема е утврдена положба на прстите од раката/рацете со која се означува одредена буква од азбуката; писмо - пишување е универзална постапка за разбирање кај образованите лица.

2.1 Карактеристики на знакот

- Гестовните знаци се моментални, значи брзо се изведуваат. Меѓутоа можат да се опишат, снимаат, нацртаат а потоа мултиплицираат;
- гестот ја претставува суштината на поимот, на пример татко – бркови;
- тој се карактеризира со очигледност и имитирање на работата, на пример кука – кров, кројач – шиене;
- гестот е пропратен со мимика на лицето и телото;
- апстрактните поими се сведени на конкретна содржина, на пример гестот за поимот бог, се прави со дигање на кажипрстот нагоре;

¹²Cro Deaf, *Znakovni jezik*, 2010, retrieved 18.04.2013 <<http://www.crodeafweb.net/text/#Znakovni%20jezik>>

- гестовите се недиференцирани, тоа значи еден гест може да означува повеќе поими, на пример печат – уверение, одлука, решение;
- постојат гестови кои не можат да се разберат кога се изолирани, туку само во низа со други гестови;
- гестовите имаат индивидуален жаргон и се разликуват од едно до друго подрачје;
- гестот како и зборовите може да се развива, усовршува;
- тие лесно се помнат и брзо се учат;
- гестовите не предизвикуваат оптички замор како што е случај кај визуелната перцепција на говорот од уста;
- гестот не може да се разбере на голема оддалеченост, како што е на пример случај со звукот и говорот;
- гестовите се различни по вид и облик и нивното разбирање и користење зависи од степенот на образование на глумите;
- заради својата недиференцираност ако не бидат пропратени со говор, можат да доведат до забуна и неразбирање на она што е кажано.¹³

Меѓутоа, треба да се имаат во предвид и некои негативни карактеристики на говорно гестовното изразување, а тоа се:

Прво: гестовите не подлежат на законите на граматиката и синтаксата, па статички стојат еден покрај друг што се одразува и на усното излагање на глумите, па нивниот говор е сиромашен, аграматичен, а речениците стојат статички една покрај друга, а не во меѓузависна поврзаност.

Второ: конкретноста на гестовниот израз ја прави лексиката сиромашна.

Трето: гестовите не може да се користат во темно, па секое гестовно изразување е недоволно, дури и невозможно.¹⁴

¹³ Јачова З., Ковачева О., Каровска А. РАЗЛИКИ МЕЃУ АМЕРИКАНСКИОТ (ASL) И БРИТАНСКИОТ ЗНАКОВЕН ЈАЗИК (BSL), Journal of Special education and rehabilitation , no. 1/2, 2008, p.41 - 43

¹⁴ Savic L. *Neverbalna komunikacija gluvih I njena interpretacija*, Beograd 2002, p.39

Во литературата, знаковниот јазик е дефиниран на различни начини. Некои автори во рамките на дефиницијата го вклучуваат само гестот. Според нив, јазикот на знаците претставува која било форма на комуникација при која се употребуваат гестови за да претстават некои зборови, идеи, што значи тој е дефиниран како официјален систем од гестови кој го користат глумите. Поприфатливи се дефинициите во кои знаковниот јазик се дефинира како метод на комуникација кој употребува движење на рацете и останати движења, или пак, систем од мануелни, фацијални и движење со останатите делови од телото и служи за комуникација, особено меѓу глумата популација.

Знаковните јазици се рамноправни јазици, независни од говорниот јазик кој го користат лицата без општетен слух. Продукцијата и перцепцијата на знаковниот и говорниот јазик значајно се разликуваат. Во продукцијата на говорниот јазик учествува вокалниот тракт, а се перцепира со помош на сетилото за слух, додека кај јазикот на знаците продукцијата се остварува со помош на рацете, главата и телото, а се перцепира со помош на сетилото за вид. Често се смета дека знаковните јазици претставуваат само облик на изразување на говорниот јазик со рацете, но факт е дека вокабуларот и граматиката на знаковниот јазик се доста поразлични од говорниот. Затоа што секој јазик има вокабулар и културно наследство специфично за конкретна заедница на глуви, лицето кое совладало еден знаковен јазик, тешко може да се разбере со лице кое користи друг знаковен јазик.¹⁵

Во говорниот јазик зборовите се во вид на секвенци, еден збор го следи другиот збор и сл. Граматиката влијае врз редоследот на зборовите и нивната комбинација, како и на различните почетоци и завршетоци што можат да им се додадат. Мозокот ги обработува и декодира овие линеарни информации и тоа не сите наеднаш, туку малку по малку во вид на мали единици-фрази, параграфи и реченици. Ако овие единици се долги, значењето на информацијата може да се изгуби заради нашата ограниченост на меморијата и неспособноста да се обработи пораката која излегува надвор од нашата меморија.

¹⁵ Dimic N., Sesum M., *Znakovni jezik - osnovni način komunikacije gluvih* 2011, retrieved 29.05.2013, available at: <<http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?query=ISSID%26and%269272&page=1&sort=8&stype=0&backurl=%2Fissue.aspx%3Fissue%3D9272>>

Добрата комуникација подразбира добар редослед и изразување на нашите мисли без разлика каков јазик користиме. Во знаковниот јазик, физичките движења на знаците се побавни во споредба со изговорот на зборовите. Зборовите можеме да ги изговараме со приближно двојно поголема брзина од онаа со која можеме да ги правиме знаците. Сепак, истовремено може да се преведува од еден јазик на друг без да се изгуби значењето, нијансата или намерата на конверзацијата.¹⁶

Знаковниот јазик користи помалку зборови и е инвентивен при употребата на просторот и движењата. Секако, важна е и способноста на мозокот да ја задоволи нашата потреба за јазик кога вообичаените канали се недостапни. Тоа вклучува тродимензионална употреба на просторот, локација на знаците во рамките на просторот, движење со одредена брзина, насока и вид, продуцирање форми со помош на рацете и сето тоа проследено со немануелни движења на главата, лицето и телото. Очите ги апсорбираат сите овие информации истовремено.

Редоследот на пораката исто така може да се разликува од говорната порака во однос на поинаков почеток на пораката, конструкција на настаните и завршна точка, а сепак да биде разбирлива.

Лорент Клерк, студент на училиштето Л'Епе во Париз, го претставил не само Францускиот знаковен јазик туку и мануелната азбука и помогнал во основањето на првото училиште за глуви деца во САД во 1817 год.¹⁷ Во ASL спелувањето се користи многу повеќе и со поголема брзина, за разлика од неговата употреба во другите знаковни јазици. Во ASL исто така, при спелувањето се користат многу скратеници. Вообичаено се скратуваат имиња на државите, градови, индивидуи, компании или фрази, но поголем дел од спелуваните елементи во конверзација се целосно спелувани зборови. Можеби поради особината за целосно спелување на зборовите се добива впечаток дека во ASL спелувањето се користи многу повеќе отколку во другите знаковни јазици. Всушност, спелувањето во ASL не се користи само за претставување зборови од англиски јазик, тоа служи за претставување извесни видови англиски зборови во одредени видови ASL структури.

¹⁶ Савич Љ. *Приручник за преводиоце глувим лицама*, Космос, Београд, 1996, стр. 77.

¹⁷ Padden A.C. Schulmeister R., Reinitzer H., "How the Alphabet Came to be Used in a Sign Language" (eds.): *Progress in Sign Language Research*, Project Muse, 2002, 33-34.

3. Современа класификација на гестовите

На основа на 40 годишната работа со глуви лица на преведување, како и на основа на анализата на 30 знаковни речници од светот кои ги имал на располагање, според Савич, гестовите може да се поделат на две основни групи: првата група ја сочинуваат природни гестови, додека втората група вештачки, односно изведени гестови кои се манифестирани во еден јазик и со тоа станале задолжително општо прифатени.

Природните гестови се делат во 3 групи:

- Показни со присуство или без присуство на објекти (предмети или лица);
- Описни, каде со раката и прстите, едната или двете, се црта изгледот на предметот и неговите најважни ознаки за да би се препознал;
- Имитативни каде се поддржува работата или употребата на одреден предмет.

Оваа група на гестови постои кај сите јазици во светот и кај сите глуви, без оглед на нивниот образовен степен. Тој е оној квантум на речнички знаци кои овозможуваат глумите лица од Гренланд да се разберат со оние од Тасманија.

Вештачки гестови се сите останати гестови.

Показните гестови се оние кај кои со показалецот покажуваме кон објектот кој е во нашето видно поле. Тоа се природни предмети или лица, работи или состојби кои не треба да се претставуваат туку само да се покаже на нив. Овие гестови се јасни и кај нив никогаш не доаѓа до забуна или недоразбирање со соговорникот.

Описните гестови се оние со кои се поддржува одредена работа која е карактеристична за тој предмет, функцијата, личноста и др. Овие гестови делуваат сугестивно по облик и формата која ги претставува, а пластичноста на изразување со помош на мимика доведува дури и до пантомима.¹⁸

Повисокиот степен на имитативни гестови води во симболички или апстрактни гестови. Имитативните гестови треба да објаснат со своето филогенетско настанување затоа што често изгледа дека се без конкретна позадина, но не се.

Треба да се истакне дека во гестот, како и во секоја друга комуникација, пренесувачот на гестот како и неговиот примач мора да користат идентичен код, а тоа значи дека тој треба да има исто значење и за едниот и за другиот за точно да се разберат. Во спротивно, може да дојде до недоразбирање, па дури и до конфликт. Затоа секој гест треба длабоко да се проанализира, октрие неговата позадина, да се види неговата

¹⁸ "Neverbalna komunikacija gluvih – Gestikulacija" available at:

<http://www.sgnscg.com/knjige/Neverbalna%20komunikacija%20gluvih.pdf> Retrieved on: 25.06.2014

основа, етиологија и начинот на настанување, психолошката карактеристика, како и значењето кое се изразува со движењето на раката.¹⁹

4. Вилхелм (Максимилиан) Вунт и знаковните јазици

Многу психолози, лингвисти и сурдопедагози се обидуваа да направат класификација на гестовите.²⁰

Меѓу оние кои што се занимавале со природата на човековите знаци и имаат развиено еден систем на знаковна комуникација е и Вилхелм Вунд, германски психолог којшто објави еден труд во 1921 год. со назив Знаковен јазик, каде што знаците ги дели во неколку категории и тоа: показни, описни и симболички.

Вилхелм Вунт е еден од најпознатите психолози кои се занимавале со оваа проблематика. Тој направил нивна генетска класификација според принципот на нивниот развој и таа изгледа вака:

1. **Показни гестови** – претставувале првобитни изразни форми и се јавуваат кога глувото лице живее во средина каде што другите слушаат.
 - **Указни гестови** – се укажува на лице кое учествува во разговорот;
 - **Просторни гестови** – се укажува на просторот од каде што глувото лице го претставува централното место во околината овде, долу, горе, напред и сл.);
 - **Изразни гестови** – се укажува на некоја карактеристика, функција или особина, односно се покажува извесна димензија и не бараат присуство на конкретниот објект во времето кога се зборува за нив;
2. **Имитативни гестови** – претставуваат гестови со кои се имитира или копира нешто и вообичаено ги претставуваат глаголите;
3. **Симболични гестови** – нив Вунт ги смета за највисок облик на гест затоа што го преобразуваат предметот во симбол.

За секој гест, Вунт поставил два основни критериума, и тоа:

- А) надворешна страна на гестот – начинот на изведување со рацете;
- Б) внатрешна страна на гестот – негово значење.

Според него, показните знаци се поедноставни и директни. Во реалноста, со овие знаци се покажуваат непосредните нешта во светот и околу нас. Овие знаци овозможуваат

¹⁹ Савич Љ., “Невербална комуникација глувих – Современа класификација гестова” Београд 2002, 52 - 55

²⁰ Savic L. (2002): *Neverbalna komunikacija gluvih I njena interpretacija*, Beograd – Prosveta, 42 -44.

ориентација во светот на другите и нашите тела. Показните знаци се моментални и конкретни, а исто така тие се користат за изразување емоции. Другите концепти на демонстративни знаци опфаќаат: просторни карактеристики, делови на телото и „знаци кои ги опфаќаат трите димензии на просторот во контекст на минатото, сегашноста и иднината“, со други зборови, спојувањето на просторот и времето. Изразените и опфатените поими во овие знаци се базични за сите видови на комуникација и ориентација во светот.

Описните (демонстративни) знаци ги дели на имитативни и конотативни. Имитативните знаци се сликовни или застапувачки, во тоа што тие ја повторуваат формата на еден објект. Во овој случај, еден објект е повлечен во воздух или се емитира со рацете. На пример: една куќа може да се покаже правејќи се опис на типичната нејзина форма со показалецот, додека едно животно може да се опише преку формата со раката која ги емитира нејзините карактеристики преку надворешниот изглед. Овие демонстрации исто така се јавуваат и со помош на изразот на лицето. Конотативните знаци ги претставуваат објектите преку арбитрално издвојување на една од секундарните карактеристики коишто го претставуваат. Меѓусебно поврзани на имитативните форми на гестови, конотативните форми од страна на Вунд се идентификуваат како привремени или привремено неопределени и можат да се граничат со симболичките гестови. Двете форми на дескриптивни гестови спаѓаат во полето на метафората, на тој начин што даваат нови поетски димензии во знаковните јазици.

Вунд, симболичките гестови ги опишува како една финална и проширена категорија, каде што гестот подразбира „мисловен концепт“. Од аспект на непосредност на демонстративните и дескриптивните форми на гестови, симболичките форми оперираат преку асоцијација, резимирајќи ги јазиците и поетските димензии. Втората група на Вунд, описните гестови, се сликовити, преминувајќи на метафорички форми.²¹

Подоцна, Вунтовата класификација била модифицирана од страна на други стручни лица. Според германскиот сурдопедагог **Јохан Фатер**, гестовите на глувите се поделени во две групи: прва - природни гестови; втора група - условни гестови.²²

²¹ Savic L., *Невербална комуникација глувих*, Centralni odbor saveza gluvih i nagluvih Jugoslavije, Beograd 2002, 41-45.

²² Johannes F., *Der Verbunde Sach und Sprachunterricht*, 1874, 103 -105.

1. **Природни гестови** – глумите произволно ги создаваат во согласност со своите интелектуални способности и немаат постојан облик и значење.
2. **Условни гестови** – имаат конзистентно движење и начин на проекција, кој е договорен меѓу глумите лица и означува одреден поим.

Според рускиот психолог **Наталија Григоријева Морозова**, гестовите се поделени во три групи: прва група - функционални гестови, втора група - описни (дескриптивни) гестови и трета група - вештачки (симболички, договорени) гестови.²³

1. **Функционални гестови** – се покажува како се врши една активност.
2. **Описни или дескриптивни гестови** – на очигледен начин се опишува предметот кој го означува гестот. Нивен повисок степен се *имитирачките* гестови, во кој се нагласува некој важен елемент на гестот.
3. **Вештачки гестови** – договорени симболички гестови чие значење е јасно само доколку се користи во ист круг на луѓе, кои веќе се договориле за гестот на одредени поими. За да се разберат, ваквите гестови мора да бидат пропратени со орален говор.

Доста интересна е и класификацијата според англискиот психолог **Дезмонд Морис**, според која гестовите се поделени во шест групи: изразни гестови, мимички гестови, шематски гестови, симболички гестови и шифрирани гестови.²⁴

Според **Звонко Јурас**, гестовите се поделени во две групи, и тоа: според генетско потекло и гестови според функцијата, односно намената.²⁵

Според **Љубица Подборшек**, словенски стручњак за гестовен говор, поделени се на две основни групи: природни знаци, и договорени знаци.²⁶

5. Класификација според Стоуки (Stokoe)

Во педесеттите години на 20от век сè уште не можело да се дефинира што всушност претставува знаковниот јазик. Ни самите слушно оштетени лица не знаеле што е тој, иако го употребувале. Јазиците на знаците се развивале напредно во целиот свет со заедниците на глумите луѓе. Еден од многуте знаковни јазици низ светот е и

²³ Григоријева - Морозова Н., “За формирањето на поимите во младите класови за глумоними”, Москва, 1939, 45.

²⁴ Moris D. *Октивирање на човекот според гестовите и однесувањето*, Оксфорд 1977, 64.

²⁵ Juras Z. *Kinezički govor gluvih*, Zagreb 1952, 90.

²⁶ Savic L., *Neverbalna komunikacija gluvih*, Beograd 2002, 50.

Американскиот знаковен јазик (АСЛ). Очигледно е дека ASL и другите јазици на знаците се разликуваат од вокално создадените јазици според начинот на кој нивните зборови се продуцираат и примаат. Знаците – зборови во знаковниот јазик се зодаваат со движење на рацете, дланките, торзото, лицето и главата, формирајќи сигнали кои визуелно се прецепираат. Во рамките на еден новооткриен фоноцентричен систем од страна на Стоуки, е дадено објаснување дека знаковните јазици се опфатени со сите јазични својства на говорните јазици, со што се наметнува потребата за редефинирање на јазикот.²⁷

Зачетоците на ASL се тесно поврзани со Вилиам Стоуки. Тој претставува првиот просветител на глувите лица затоа што во 1955 година како помошник професор на англискиот оддел на Gallaudet College, по тринеделна обука на одреден знаковен јазик на слушно оштетените деца, предавањата им ги пренесувал како по орален така и по знаковен јазик. Неговото дело е од големо значење за промената на перцепцијата на јазикот на знаците.²⁸

Класификацијата според Стоуки е првата фонолошка класификација која се користи за знаковни јазици и првата нејзина намена е формирана за бележење и објаснување на знаците во ASL. Откако увидел дека неговите истражувања на ASL може да имаат поголемо значење, покрај развојот на комплексните лингвистички студии, давал поддршка и објаснување за реформите во едукацијата на глувата популација.²⁹

Во речникот на Американскиот знаковен јазик за лингвистички принципи, знаците се нареден по азбучен ред, според оваа класификација, наместо да се наредени според нивните англиски гласови како и во другите речници за знаковен јазик. ASL нотиран според Стоуки, се бележи на следниов начин:

- TAB – позиција на знакот во просторот каде се лоцира активноста (**tabulation**);
- DEZ – облик на раката или рацете при продукција на знакот (**designation**);
- SIG – движење или движења кои се прават при продукција на знакот (**signation**).

Основна формула за знаковна транскрипција претставена од Стоуки е TD^S, која може да се прочита како TAB DEZ^{sig}.³⁰

²⁷ Bauman I. H-D., Nelson. J., Rose M.H. (2006): *Signing the Body Poetic – Essays on ASL Literature*, Los Angeles – University of California Press – Berkley, 3.

²⁸ Kaufmann F. (2008). – *William Stokoe* – available at:

<http://www.newworldencyclopedia.org/entry/WilliamStokoe> - retrieved: 25.11.2014

²⁹ Armstrong F.D., Karchmer A.M., Van Cleve V.J. (2002): *The Study of Signed Languages*, Washington – Gallaudet University press, 16.

³⁰ Brennan M., Colville D. M., Lawson K.L. (1984): *Words in hand*, Wiltshire – Cromwell Press, 3.

Во согласност со оваа формула, во секоја транскрипција прво се означува позицијата на знакот (ТАВ), следниот симбол ја означува поставеноста на рацете (DEZ), а третиот симбол ги означува видовите движења. Со транскрипцијата се започнува лингвистичката анализа на самиот.³¹

ФОРМИ НА РАКА

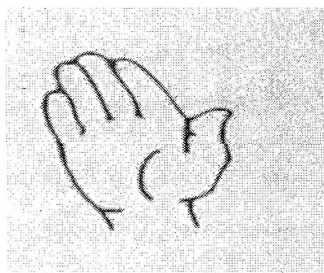
Рацете се главниот дел во комуникацијата со знаковниот јазик.

Формата на раката всушност го вклучува обликот на раката за време на артикулација на знакот или гестот.³² Знакот е гест кој врши пренесување на концептот. Секој знак е направен со одредена конфигурација на раката или форма на раката, сместени во различни локации на или во близина на телото на толкувачот. Ако се промени формата на раката, движењето или локацијата, ќе се промени и значењето на гестот.³³

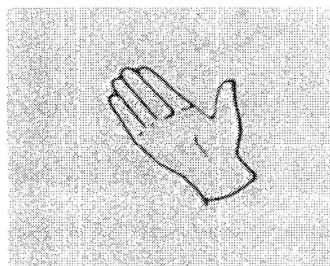
Раката која се движи, е доминатна рака, а другата се нарекува пасивна рака. Согласно со нотацијата на Стоуки во знаковниот јазик, поточно во ASL и BSL, постојат одредени основни форми на раката. Во прилог се сликите на формите на раце во двата знаковни јазици.

Според нив се прави анализата на знаците кај нас.

Сликите кои се прикажани ги даваат формите на раце според кои се разработуваат знаците во знаковните јазици.

В рака

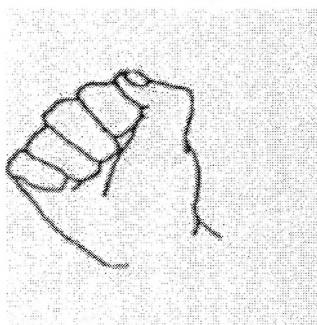

Отворена В рака

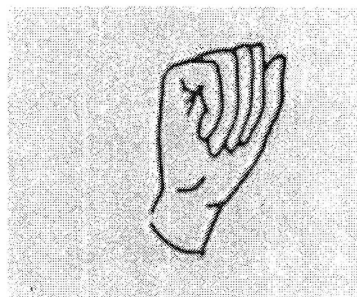
³¹ Morgan G., Woll B. (2002): *Directions in Sign Language Acquisition*, Philadelphia – John Benjamin Publishing, 55.

³² Brentari D. (2011): *Companion to Phonology*, New York, Wiley – Blackwells, 22.

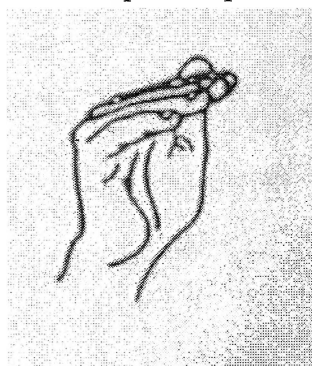
³³ Trennat A.R. Brown G.M. (1998): *The American Sign Language Hand shape Dictionary*, Washington, Gallaudet University, Press 11.

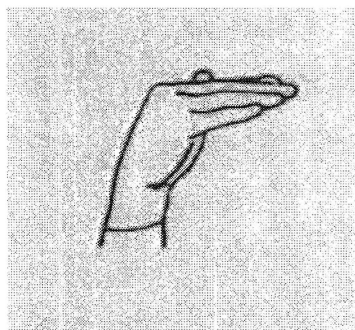
затворена А рака

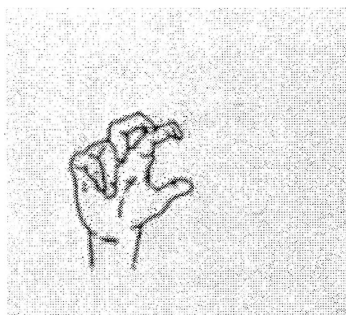
затворена D рака

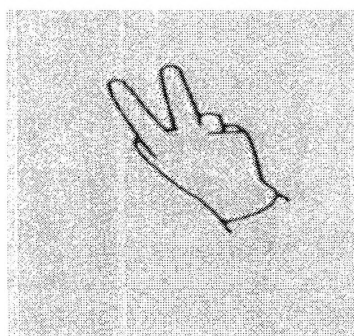
свиткана В рака

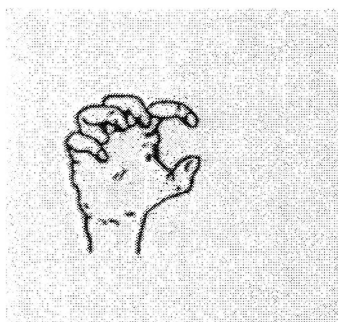
свиткана D рака

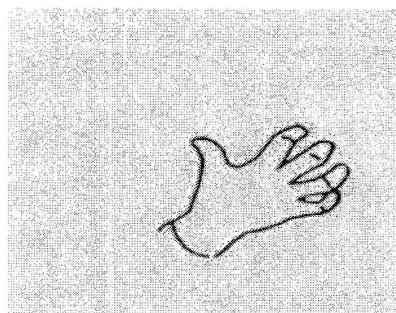
свиткана 3

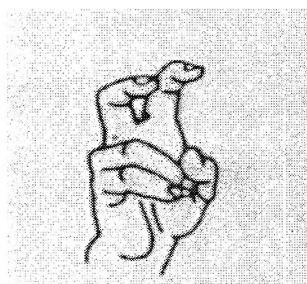
V рака

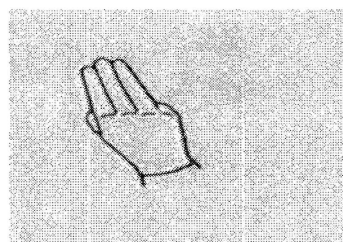
свиткана 5

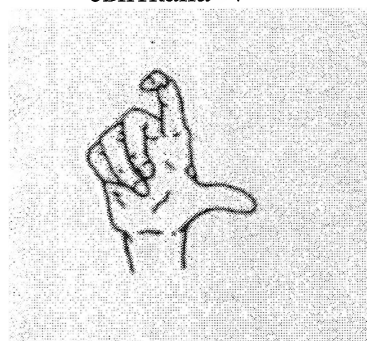
свиткана 5

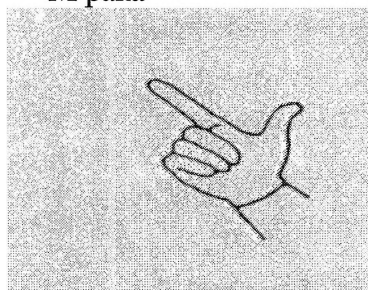
свиткана V

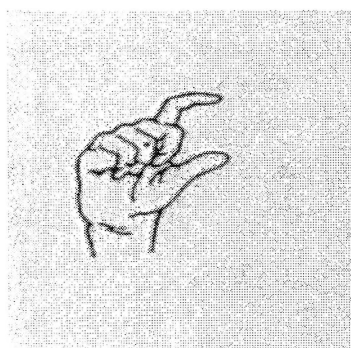
М рака

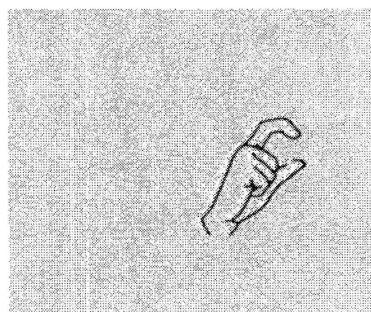
свиткана L

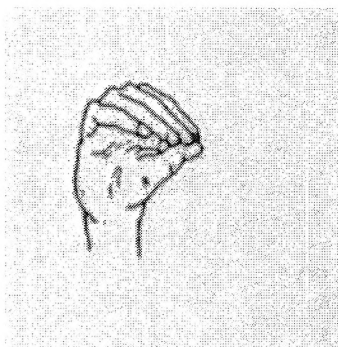
рамна L

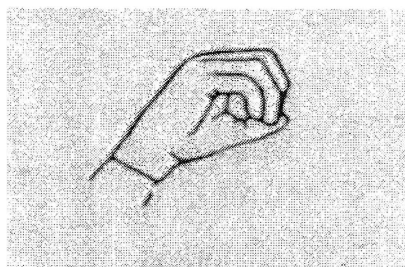
С рака

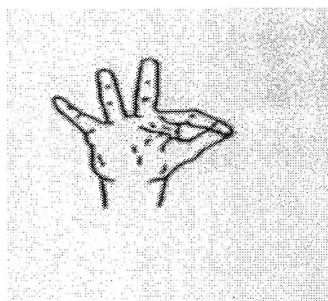
С рака

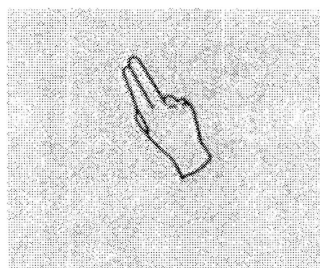
рамно О

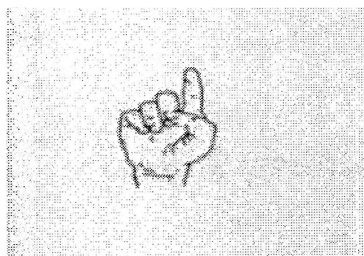
полно О

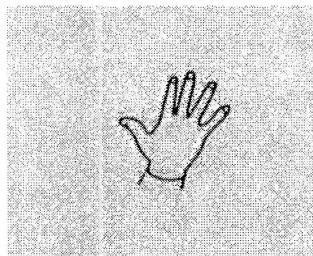
Ф рака

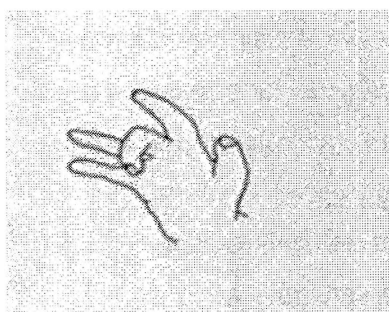
Н рака

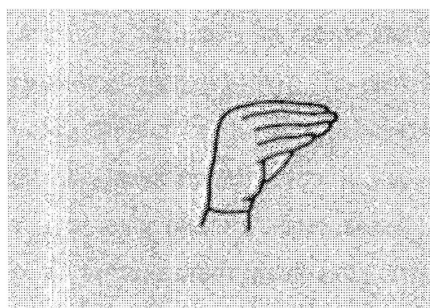
1 рака

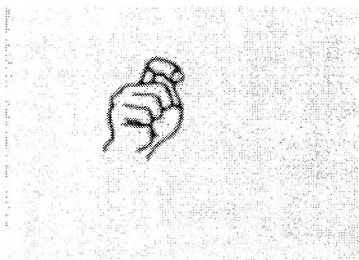
отворена рака

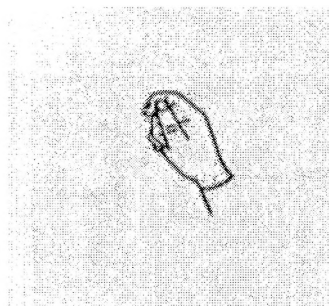
отворена 8 рака

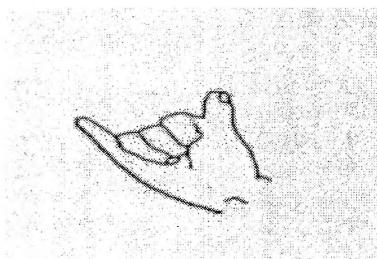
собрана рака

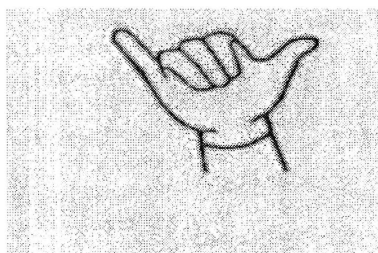
модифицирано Х

ирска Т рака

У рака

У рака

6. Нервниот систем како основа на знаковниот јазик

6.1 Како човечкиот мозок го обработува јазикот?

Една од најголемите мистерии е како нашиот мозок го обработува и го разбира јазикот. Во средината на 19иот век, научниците направиле голем напредок во откривањето на области во мозокот кои се инволвирани во говорот. Во 1861г. Пол Брока (Paul Broca), неврохирург од Франција, вршел испитување врз пациент кој имал необично оштетување на мозокот.³⁴

Иако тој бил способен да го разбира говорниот јазик и немал моторно оштетување на устата и на јазикот, кое би можело да влијае врз неговата способност за зборување, тој не можел да изговори ни една целосна реченица, ниту пак да ги напише неговите мисли. Единствениот звук што можел да го изговори бил слогот „тан“, кој почнал да се користи како негово име.

Кога Брока го испитувал неговиот мозок, пронашол голема лезија во левиот долен дел на фронталниот кортекс. Истовремено, Брока испитал уште 8 други пациенти кои имале слични јазични проблеми, сите со лезии во фронталниот дел на левата хемисфера. Ова го натерало да ја каже неговата позната изјава: „Ние зборуваме со левата хемисфера“ и го идентификувал јазичниот центар во долниот дел на фронталниот предел од левата хемисфера познат како Брокова област. Ова била прва област на мозокот која била поврзана со специфична функција, во случајот јазикот.

Десет години подоцна, Карл Вернике (Carl Wernicke) открил друг дел од мозокот одговорен за разбирање на јазикот, во долниот дел на темпоралниот предел од левата хемисфера. Луѓето кои имале лезија во овој дел може да зборуваат, но нивниот говор често бил нејасен и бесмислен. Тоа подоцна било многу пати потврдено. Денес се знае дека во пределот околу латералниот сулкус (познат како Силвиева фисура) во левата хемисфера на мозокот, постои еден дел кој е вклучен и во разбирањето и во продуцирањето на говорот. Во фронталниот завршеток на овој дел се наоѓа Броковата област, која се поврзува со продукција на јазикот или со извршениот дел, додека на другиот завршеток, сместен во темпоралниот предел, се наоѓа Верниковата област, која е одговорна за процесирање на зборовите, т.е. за влезниот дел.

³⁴ BROCA'S AREA, WERNICKE'S AREA, AND OTHER LANGUAGE-PROCESSING AREAS IN THE BRAIN
http://thebrain.mcgill.ca/flash/d/d_10/d_10_cr/d_10_cr_lan/d_10_cr_lan.html - **retrieved:** 25.12.2014

Овие две области се поврзани со сноп од нервни влакна наречени Arcuate fasciculus.

Овој предел е пронајден во левата хемисфера кај 90% од деснораките и кај 70% од левораките. Интересно е дека овој предел е пронајден на истата локација и кај глувите луѓе кои го користат знаковниот јазик. Првиот модел за тоа како јазичните функции се поврзани во мозокот го предложил американскиот невролог Норман Гешвинд (Norman Geschwind) во 60ите и 70ите години од 20иот век. Тој се потпира во истражувањата што ги направил Вернике и затоа е познат како Гешвинд – Верникеов модел.

Во согласност со овој модел, за сите карактеристики на јазикот (перцепција, разбирање, продукција и др.) се одговорни посебни модули на мозокот, кои се поврзани преку специфичен комплет од врски. Кога ќе слушнеме некој збор, овој аудиторен сигнал прво за обработува во примарниот аудиторен кортекс, кој потоа го испраќа во „соседството“, т.е. во Верникеовата област. Таму структурата на овој сигнал се поврзува со претставата за зборот, која ја имаме во нашата меморија, со тоа обновувајќи го значењето на зборот.

Спротивно, кога читаме некој збор на глас, информацијата се прима преку визуелниот кортекс, кој потоа ја праќа во Angular gyrus, па во областа Вернике. Кога слушаме некој збор или пак, кога ќе го прочитаме, тогаш Верникеовата област го препознава тој збор и точно го интерпретира во согласност со контекстот. За изговор на овој збор, информацијата мора да се испрати преку arcuate fasciculus до Броковата област која го планира процесот на изговор. Потоа оваа информација се насочува кон моторниот кортекс кој ги контролира мускулите кои учествуваат во самиот изговор.

Овој модел е заснован врз анатомски локации во мозокот, кои имаат специфични функции. Тој овозможува добро разбирање на основните јазични нарушувања, како на пример, Броковата и Верникеовата афазија. Но, исто така, има и свои ограничувања, бидејќи навестува дека различните области вклучени во обработката на говорот се поврзани во серии кои подразбираат дека еден чекор мора да биде завршен пред да започне другиот, но не е секогаш така.

Со поделбата на градбата на мозокот на лева и десна хемисфера, левата хемисфера се карактеризира како вербална, а десната како специјална (просторна) хемисфера. Се поставува прашањето: Каква е невролошката организација на говорниот и знаковниот јазик, ако се знае дека говорниот јазик подразбира акустични, додека знаковниот јазик подразбира визуелно – просторни промени? Една од можните хипотези која се поставувала е дека знаковниот јазик би требало да е поддржан од десната хемисфера на

мозокот, бидејќи знаците се визуелни-просторни сигнали.³⁵ Кога оваа хипотеза почнала да се тестира, околу 1980 година, се појавиле две основи прашања: 1. Дали глувите корисници на знаковниот јазик со оштетување на мозокот имаат дефицити во знаковниот јазик?; 2. Доколку имаат, дали овие дефицити се слични на Верникеовата афазија (проблеми при разбирање) или, пак, на Брокината афазија (добро разбирање на говорот, но тешкотии во продукцијата на течен говор)?

Глувите луѓе со дезорганизирана продукција на знаци и со недостаток при разбирањето на знаците продуцирани од другите луѓе имале многу слични симптоми со луѓето кои слушаат, а имаат Верникеова афазија. Едно друго истражено глуво лице имало големи тешкотии при продукција на знаците, односно при обликувањето и ориентацијата на неговите раце со цел да направи нивна правилна продукција. Повеќето од неговите примери биле на изолирани знаци. Но, ова не било проблем на моторната контрола, бидејќи, кога било замолено да ги копира линиите од некои цртежи, лицето правилно го направило тоа. Исто така, освен проблемите во продукцијата на знаковниот јазик, тоа немало проблеми во неговото разбирање. Овој профил на различни способности е паралелен со симптомите на Броковата афазија.

Но, се поставува прашањето: Каде е оштетувањето на мозокот кое ја предизвикало оваа афазија? Одговорот бил изненадувачки кога се покажало дека оштетувањето било во левата хемисфера и лезиите биле лоцирани таму каде што би се очекувале и кај луѓето кои слушаат, кои имаат слични проблеми. Глувото лице кое имало тешкотии со разбирањето на знаковниот јазик, имало оштетување во Верникеовата област, додека лицето кое било со проблеми во продукција на знаците имало оштетување во Броковата област.

Овие испитувања покажале дека левата хемисфера игра важна улога во поддржување на знаковниот јазик. Но што е со десната хемисфера?

Испитувањата покажале дека глувите луѓе со оштетување во десната хемисфера правилно ги продуцирале знаците, користеле граматика и лесно ги разбирале знаците, но, од друга страна, не можеле да создадат или да копираат цртеж или, пак, да го забележат објектот кој се наоѓал во левиот дел од нивното видно поле.

Исто така, и други истражувања ги потврдиле овие резултати. Така, на пример, едно истражување од 1996 година, направило споредба на 13 глуви луѓе кои имале оштетување во левата хемисфера и на 10 глуви кои имале оштетување во десната

35 *How does the human brain process language?*

http://lcn.salk.edu/publications/2008/hickok_sci_amer_si_2002.pdf Retrieved: 12.11.2014

хемисфера. Оние со оштетување во левата хемисфера постигнале лоши резултати на задачите кои барале разбирање на изолирани знаци и цел реченици, при именувањето на слики, неправилно супституирање на еден знак со друг или на една компонента со друга или слично; додека пак, оние со оштетување во десната хемисфера успешно ги извршиле сите овие задачи. Исто така ова истражување покажало дека проблемите со продукција на знаковниот јазик не се предизвикани од проблеми во контролирањето на движењето на раката/рацете, бидејќи оние кои имале проблеми во продукцијата на знаците биле способни да направат движења со рацете кои немале значење.

Овие резултати покажуваат дека левата хемисфера на мозокот е доминантна за знаковниот јазик, исто како што е и за говорот. Всушност, организацијата на мозокот за јазикот не зависи од начинот на кој јазикот се прима и се продуцира.

Други, пак, истражувања се правени со fMRI (functional Magnetic Resonance Imaging) и PET (Positron – emission tomography) за да ја испитаат улогата на Броковата област во продукцијата на говорниот и знаковниот јазик.

Резултатите покажале дека оваа област била многу активна и кај глувите луѓе и кај оние кои слушаат. Исто така се докажало дека повеќето од областите одговорни за разбирање на знаковниот јазик се исти со оние од говорниот јазик. Во едно поново истражување биле користени fMRI методите за набљудување на активноста на мозокот кај глуви луѓе кои долго време го користат знаковниот јазик, а гледале ASL реченици на телевизија. Притоа, биле пронајдени неколку активни области во неколку делови од левиот темпорален предел, вклучувајќи ја и Верникеовата област и неколку области од левиот фронтален предел, меѓу кои и Броковата област.

Исто така, во ова истражување биле пронајдени неколку активни области и во десната хемисфера, и тоа во темпоралниот и фронталниот предел. Во едно слично истражување за активирањето на десната хемисфера, се покажало дека деснохемисферното активирање во разбирањето на говорниот англиски, не било толку интензивно како она забележано за ASL (десниот ангуларен гирус бил задолжен за ASL, но не и за говорниот англиски). Меѓутоа, ваквото активирање на десниот ангуларен гирус се случувало само кај „нативните” ASL – корисници (тие слушале, но го стекнале ASL од своите глуви родители од раѓање), но не и кај корисниците кои слушале, а го стекнале ASL по пубертетот. Всушност, овие резултати откриваат дека возраста на која се учи јазикот има влијание врз организацијата на мозокот. Имајќи ја предвид активноста и на левата и на десната хемисфера, некои истражувачи сметале дека разбирањето на знаковниот јазик можеби е повеќе билатерално организирано од разбирањето на

говорниот јазик. Но, билатералната активност на мозокот, исто така, била регистрирана и кај луѓето кои слушаат. Треба да се направат уште истражувања за да се разјасни каква улога има десната хемисфера при продукцијата на знаковниот јазик.³⁶

Спротивен на сите очекувања е фактот дека знаковниот јазик има поголеми сличности со говорниот јазик отколку со организацијата на мозокот за визуелно – просторна обработка. На прашањето зошто се случува тоа, голем број истражувачи сметаат дека тоа е резултат од мозокот кој е високо модуларен орган, каде што секој модул е организиран околу одредена задача. Во согласност со тоа, визуелно – просторната информација не е ограничена на определена област во мозокот, туку различни модули ги обработуваат визуелните влезни сигнали на различни начини. На пример, визуелните сигнали кои содржат лингвистичка информација би се превеле по формат кој е поволен за лингвистичка обработка, овозможувајќи му на мозокот пристап до значењето на знаците, граматичко поврзување и сл. Визуелниот стимул, кој носи друг вид информација, како на пример за карактеристиките и за контурите на некој цртеж, ќе биде преведен во формат кој е поволен за спроведување моторни команди за репродукција на цртежот. Кај овие две задачи има потреба од различна обработка, па затоа се вклучени и различни нервни системи. Имајќи го предвид овој факт, не е зачудувачки што разбирањето и продукцијата на знаковниот јазик се целосно независни од визуелно – просторните способности, каква што е копирањето цртежи. Иако знаковниот јазик и копирањето цртеж подразбираат визуелни влезни сигнали и мануелна продукција, овие задачи се разликуваат во основата. Како последица од тоа би очекувале дека тие ќе користат до некој степен исти системи на мозокот за обработка на периферно ниво, на пример во примарниот визуелен кортекс кој прима сигнали од оптичкиот нерв, но се разликуваат во системите на мозокот од повисоко ниво.

Меѓутоа, кај јазикот на знаците и говорниот јазик ситуацијата е спротивна. Овие два јазика се разликуваат во своите влезни сигнали и во излезната продукција, а вклучуваат многу слична лингвистичка обработка. Значи, би требало да очекуваме дека тие се разликуваат во периферното ниво, а се слични во повисокото ниво на обработка. На пример периферната обработка на говорот се јавува во аудиторниот кортекс на двете хемисфери, додека почетната обработка на знаците се јавува во визуелниот кортекс. Но, по оваа прва фаза на обработка, сигналите се насочуваат кон

³⁶ Zand H.D., Pierce J.K. (2011): *Resilience in Deaf Children*, New York – Springe 73.

централните лингвистички системи кои имаат заедничка невролошка организација, а за луѓето кои зборуваат и за корисниците на знаковниот јазик овие откритија може да бидат корисни за глувите луѓе кои доживеале удар. Прогнозите за оздравување на јазичните способности кај нив би биле слични како и кај луѓето кои слушаат, а имаат исто оштетување на мозокот.

Како главен предизвик на идните истражувања би било определувањето на тоа каде завршува периферната обработка, а каде започнува централната, т.е. обработката на повисоко ниво.³⁷

6.2 Развојот на знаковните и говорните јазици

Прелингвистичка комуникација

Децата се раѓаат со потенцијал за учење на секој човечки јазик. Кој или кои знаци ќе ги усвојат зависи од тоа до кој од нив имаат пристап. Од раѓањето до приближно осум месеци, вокалниот баблинг напредува од вокални звуци до силабички комбинации.³⁸

Овие силабички комбинации се под влијание на фонологијата на говорниот јазик слушнат од детето. Кога тие ќе бидат добро обликувани, родителите го толкуваат тоа како интенционална комуникација од страна на детето и одговараат соодветно. На овој начин доаѓа до промена во моделите на вокалната интеракција меѓу возрасниот и детето.

Глувите деца го искусуваат раниот вокален баблинг кој е сличен со оној на децата кои слушаат (интересен е податокот дека и глувите мајки вокализираат, дури и кон своите глуви деца, иако никој од нив не го слуша звукот), но по првите неколку месеци вокалниот баблинг на глувите деца опаѓа во споредба со големиот пораст во квантитетот и силабичката разновидност кај децата кои слушаат. Ова оштетување на интеракцијата има импликации врз подоцнежниот социјален, когнитивен и јазичен развој.

³⁷ Marschark M., Lang G.H., Albertini A.J. (2002): *Educating Deaf Students from Research to Practice*, New York – Oxford University Press, 89.

³⁸ Woll B., 1998: "Development of signed and spoken languages", Gregory S. (eds) *Issues in Deaf Education*, David Fulton Publishers, London

Поновите истражувања покажуваат дека постои „рачен баблинг“ кај децата изложени на знаковни јазици. Сите деца ги движат рацете, така што оние кои се изложени на знаковни јазици ги имитираат движењата на рацете. Родителите кои го употребуваат знаковниот јазик реагираат на овој рачен баблинг како да е интенционална комуникација од страна на нивното дете. Рачниот (мануелен) баблинг го мотивира детето и родителот меѓусебно да комуницираат, што е случај како што е познато, и со вокалниот баблинг.

Постарите истражувања на детскиот јазик ја игнорираат улогата на гестот во развојот на јазикот. Сега се знае дека гестовите се особено важни за раната социјална интеракција со возрасните и дека сите деца гестикулираат за да ги задоволат своите потреби и интереси. Постои добро структуриран модел на гестовен развој и гестот продолжува да биде употребуван во текот на целиот живот во симбиоза со јазикот.

6.3 Првите зборови и знаци

Поради разликата во модалитетот меѓу гестовите и зборовите, преминот од прелингвистичка во лингвистичка комуникација е појасен во развој на говорниот јазик. Некои истражувања во осумдесетите години тврделе дека знаковниот јазик се стекнува порано од говорниот. Истражувањата во развојот на посочувањето (кон нештата од околината) кај децата изложени на знаковен јазик, обезбедуваат докази за дисконтинуитет меѓу гестовите и знаците дури и кога тие имаат исти надворешни форми. Гестовното посочување се јавува околу деветиот месец и е независно или го придружува говорот во текот на животот. Децата изложени на знаковен јазик на почетокот го користат посочувањето за да покажат луѓе, предмети и места, како што прават сите деца. На возраст од 12 до 18 месеци овие деца не го користат посочувањето за да упатат на луѓе но продолжуваат да го употребуваат за да покажат објекти и локации. Посочувањето кон луѓе се враќа кон 18тиот месец, но е асимилирано од лингвистичките барања за користење на лични заменки на знаковен јазик и ова е рекатегоризирано како лингвистичка, а не гестовна форма. Како и децата кои слупаат, и младите глуви деца прават грешки во употребата на заменките. На пример, користат

знак „ти“ кога мислат „јас“ и употребуваат сопствени имиња или именки почесто од заменки.

Некои студии покажуваат дека децата кои го учат знаковниот јазик имаат поголем речник во првите две години од децата кои го учат говорниот јазик, но таквата разлика е променлива. Децата кои слушаат, главно имаат речник од околу 10 зборови на 15 месеци и 50 зборови на 20 месеци. Студиите на ASL упатуваат дека децата кои го учат знаковниот јазик имаат речник со слична големина и содржина со онаа на англискиот јазик, со доминација на именките. Појавата на прашалните знаци, знаците за емоции и глаголите „сакам“, „посакувам“, „мислам“ е слична со онаа во англискиот јазик.

6.4. Усвојување на граматиката

Знаците и зборовите почнуваат да се комбинираат на приближно иста возраст. Зборовните комбинации од два лексички знака се јавуваат подоцна на околу 16 до 18 месечна возраст, што е типично и за децата кои слушаат и го учат говорниот англиски јазик. И за едните и за другите, видовите значења изразени во детските најрани зборовни комбинации вклучуваат постоење, акција и локациски концепти.³⁹ Иако синтаксата на ASL го содржи редоследот на зборовите: субјект-глагол-објект, слично како и англиската, ASL има многубројни граматички средства за измена на редоследот на зборови, така што она што се продуцира не е секогаш субјект – глагол – објект. Исто така, во ASL фацијалната експресија им служи на граматичките функции за одредени синтаксички структури, вклучувајќи негација, прањаша и слично. Децата мора да направат разлика меѓу афективната и граматичката употреба на фацијалната експресија да научат кои фацијални однесувања соодејствуваат на дадената структура и да ги научат правилата за времето кога треба да се манифестира фацијалното однесување.

Децата рано почнуваат со користењето на фацијалната експресија, и тоа на приближна возраст 10-12 месеци. На приближна возраст 18 – 20 месеци тие ја употребуваат фацијалната експресија во рамките на користењето на знаците. Таа е дел од нивната лексичка спецификација на тој знак.

Многубројни ASL синтаксички структури вклучуваат задолжителни немануелни однесувања и усвојувањето е различно во зависност од сложеноста на граматичките структури. На пример, немануелните маркери за негација се појавуваат најрано,

³⁹ Јачова З., Вељановска – Ковачева О., Каровска А. (2011): *Разлики меѓу знаковните јазици*, Скопје – Круг 21.

движењето на главата како знак за негација се појавува на 12 месеци. На приближна возраст од 20 месеци кај децата се појавуваат обиди за комбинација на мануелен знак со немануелна компонента, но времето на нивното поклопување не е секогаш точно. Веќе на возраст од 27 месеци се забележува првата временски точно изведена немануелна експресија заедно со знак.

Во поглед на јазикот, децата вообичаено минуваат низ слични фази на развој, со оформена синтакса и морфологија пред поаѓање на училиште, иако развојот на целосната употреба на говорните структури нема да биде завршен до крајот на првите години од основното училиште.⁴⁰

⁴⁰ Kovacevic T.R. (2005): *Razvijanje i bogacenje rečnika kod dece ostecenog sluha na osnovnoskolskom uzrastu*, Beogradska defektoloska škola – br.3, 1-16.

7. Закон за употреба на знаковниот јазик во Република Македонија

Македонскиот знаковен јазик и неговата употреба се регулирани со „Законот за употреба на знаковниот јазик“ во Македонија. Законот бил донесен на 21 август 2009 година, кога истиот бил објавен во Службениот весник на Република Македонија. Со самиот закон се „уредува правото на употреба на знаковниот јазик, правото на глувите лица на знаковен јазик, изучување на знаковниот јазик, толкување на знаковниот јазик, задачите на Националниот сојуз на глуви и наглуви на Македонија, финансирањето на Сојузот, остварувањето на правата на лицата и прекршочните санкции“.

Знаковниот јазик, според Законот, се смета за природен начин на комуникација и е на исто рамниште со говорната комуникација. Овој јазик е јазик со кој се разбираат лицата со општетен слух. Јазикот е дефиниран како визуелно - знаковен јазичен систем „кој подразбира одредена поставеност, позиција, насоченост и движење на рацете и на прстите и мимика на лице“.

Со Законот во Македонија, секоја државна и општествена институција е должна да обезбеди толкувач на знаковен јазик, ако одредено лице има потреба од истото. Обука за изучување на знаковниот јазик во Македонија врши Сојузот на глуви и наглуви на Македонија и Институт за дефектологија во Скопје. Толкувачите кои ја поминале обуката се стекнуваат со сертификат за овластен толкувач на територијата на Македонија.⁴¹

⁴¹ Закон за употреба на знаковниот јазик, Службен весник на Република Македонија, број 105, 21 август 2009, Скопје

8. Македонски знаковен јазик и Речник на Македонскиот знаковен јазик

Почетоците за институционална рехабилитација на глувите и наглувите лица во Република Македонија датираат од периодот по Втората светска војна.

Официјално, прво отворена институција за згрижување на возрасните лица со инвалидност и нивното оспособување за работа, е „Домот за слепи“ во Битола (отворен во 1946 година). Подоцна оваа активност се прошири со отворање „Дом за глуви“ во Скопје.⁴²

Воспитно-образовната компонента се институционализира кога во август 1949 година, се основа „Дом за глувонеми деца“ (интернат со училиште) во с. Петровец, крај Скопје. Во 1951 год. наведената институција се преселува во Битола и прераснува во „Заводот за дефектни деца“.

Подоцна (1953-1955), заводот прерасна во специјализирана дефектолошка установа за рехабилитација само за глуви, наглуви и деца логопати.

Во 1955 година Одделот за глуви и наглуви и одделот за логопати при Заводот прераснаа во специјализирана логопедско-сурдоаудиолошка установа со назив „Завод за рехабилитација и корекција на говорот“.

Со решението за формирање на Заводот е остварена институционализација на логопедијата, сурдологијата и аудиологијата, како подрачја на општествената практика во Република Македонија.⁴³

Едукацијата во горенаведените установи се спроведува со симултано користење на говорен и знаковен јазик. Сепак, во наставната програма акцентот се става на говорниот јазик и читањето говор од усти, а знаковниот јазик е помошно средство за комплетна комуникација и разбирање.

⁴² Ајдински Љ. „Преглед во создавањето на институционалниот систем за заштита, едукација и рехабилитација за лицата со инвалидност во Република Македонија во периодот 1946-1996“, Дефектолошка теорија и практика, 2004, 3-4.

⁴³ Ајдински Љ., (2004). Преглед во создавањето на институционалниот систем за заштита, едукација и рехабилитација за лицата со инвалидност во Република Македонија во периодот 1946-1996, Дефектолошка теорија и практика, 3-4, стр. 130

Споредено со употребата и развојот на знаковниот јазик во образовниот систем на развиените држави може да се заклучи дека на полето на развој на знаковниот јазик треба многу да се работи и истражува.

Покрај постоечките институции во Република Македонија, постои и Сојуз на глуви и наглуви на Македонија (СГНМ). Оваа организација е невладина организација и постои од далечната 1948, а формирана е со седиште во Скопје. Сојузот е асоцијација од 17 меѓуопштински и градски здруженија на Скопје и во него има околу 6000 регистрирани членови.⁴⁴

Знаковните речници како основно дидактичко средство се јавуваат како неминовност во совладувањето на гестовите паралелно со развојот на образованието на глувите лица. Тргнувајќи од фактот дека говорот е научено однесување во постојаниот развој, речникот за знаковен јазик има за задача да го збогати и разубави изразот на глувиот човек, притоа ослободувајќи го од статичното набројување на поимите и нивното значење.

Тргнувајќи од основната поделба на речниците, можеме да кажеме дека Македонскиот знаковен речник доживеа една трансформирана форма од текстуален знаковен речник во Речник на знаковен јазик на глуви лица во кој се презентирани поимите според животните комплекси.⁴⁵

Според член 2 на Законот за употреба на знаковниот јазик, знаковниот јазик се признава како потполно природен начин на комуникација, еднаков со говорната комуникација. Знаковниот јазик е јазик со кој меѓусебно се разбираат лицата со оштетен слух, односно е природно средство за комуникација меѓу овие лица и други физички и правни лица кои имаат потреба од комуникација. Знаковен јазик е визуелно - знаковен јазичен систем, кој подразбира одредена поставеност, позиција, насоченост и движење на рацете и на прстите и мимика на лице.

Глувото и наглувото лице има право на употреба на знаковниот јазик како странка или учесник во постапките пред државните органи, органите на локалната самоуправа, правосудните органи, јавните претпријатија, установи, агенции, фондови и други институции и организации.⁴⁶

⁴⁴ СГНМ, *Sojuz na gluvi i nagluvi lica na R. Makedonija*, retrieved 12.04.2013

<http://www.nsiom.org.mk/SGNM.aspx>

⁴⁵ Јачова, З., Вељаноска, О., Каровска, А., *Разлики меѓу знаковните јазици (ASL, BSL, MSL)*. Скопје: Круг. 2011, стр.115

²³ *ЗАКОН за употреба на знаковниот јазик* (Службен весник на Република Македонија бр. 105, 2009, стр.13

Идејата за изработка на еден ваков труд, произлегла од неопходноста од структурирање и градење на системот на знаци во една целина карактеристична за процесот на комуникација на глувите лица на тлото на Република Македонија.

Структурата на речникот е конципирана во 23 области -поглавја, почитувајќи ги говорните модели кои извираат од секојдневната ситуација и животната практика во која едно глуво лице може да се најде:

- 1. ОДНОСИ МЕЃУ ЛУЃЕТО**
- 2. ХРАНА И ПИЈАЛАК**
- 3. ЖИВОТ И ЗДРАВЈЕ**
- 4. ЛИЧНОСТИ И ЧУВСТВА**
- 5. ИНТЕЛЕКТ**
- 6. ОПИСНИ ГЕСТОВИ**
- 7. КОМУНИКАЦИЈА**
- 8. ОПШТЕСТВЕНО УРЕДУВАЊЕ**
- 9. ВРЕМЕ И ГОДИШНИ ВРЕМИЊА**
- 10. ПРОФЕСИИ И ЗАНИМАЊА**
- 11. ЖИВОТНА СРЕДИНА**
- 12. ГЕОГРАФСКИ ПОИМИ**
- 13. ПАТУВАЊЕ И ТРАНСПОРТ**
- 14. ДРЖАВИ**
- 15. ГРАДОВИ ВО МАКЕДОНИЈА**
- 16. МАТЕМАТИКА**
- 17. ВОЈСКА И ОРУЖЈЕ**
- 18. РАБОТА И РАБОТНИ ОДНОСИ**
- 19. РЕЛИГИЈА**
- 20. СПОРТ И ЗАБАВА**
- 21. ПРЕДМЕТИ ЗА ЛИЧНА И ДРУГА УПОТРЕБА**
- 22. ЕДНОРАЧНА АЗБУКА**
- 23. БРОЕВИ**

Корпусот на македонскиот стандарден јазик содржи 64.522 зборови. Од тој огромен корпус во првиот Македонскиот речник за знаковен јазик се издвоени 1443 термини, што претставуваат составен дел на овој прирачник. Секој збор од овој речник е предаден преку фотографија со гест и во писмена форма, во директна, а не во преносна смисла-значење, но не се презентирани синонимите, како и модели на фрази со кои зборот се објаснува, односно секој поим се става во функција на секојдневното говорно општење, како во многу други речници. Земајќи го предвид фактот дека Македонскиот фреквентен речник сè уште не е создаден, во анализата за начинот на создавање на речникот приоаѓаме од повеќе аспекти:

- психолошки редослед на јавување на зборовите;
- лингвистички редослед на видовите на зборови;
- социолошки редослед на растењето на речникот.

Согледувајќи ги наведените принципи во целина, може да се каже дека принципот - социолошки редослед на растењето на речникот, од страна на авторите е респектиран со еден елементарен приод, односно е почитувана потребата за секојдневна комуникација на глувата популација во Република Македонија.

Почитувајќи го психолошкиот аспект на гестовите, односно нивната етиологија-коренот, начинот на настанување, значењето што се изразува со движењето на раката, ја откриваме поврзаноста на гестовите со конкретната реалност, што подразбира логично сфаќање и памтење на поимите.⁴⁷

Размислувајќи за психолошките карактеристики на Македонскиот речник за знаковен јазик заклучуваме дека:

- Намалениот број поими во знаковниот речник во однос на целокупниот фонд на зборови во Македонскиот стандарден јазик, го ограничува гестовниот израз на глувите лица, но создава фундамент за изградување на Речници од диференцијален карактер;
- Движењето на рацете – гестот, како основна единица на гестовниот говор е обично пополнет со мимика;
- Со гестот е претставен еден поим на ниво на еден збор, а не синтагма или цела реченица;
- Гестот е заситен со конкретност, затоа во гестовниот говор нема општи поими (овошје, мебел, облека), туку тие се прикажуваат преку поединачни поими (јаболка, капут, маса), со набројување на сите „заедно“ кои припаѓаат кон таа врста;

⁴⁷ Јачова З., Вељаноска - Ковачева Г., Каровска А., *Разлики меѓу знаковните јазици (ASL, BSL, MSL)* Скопје 2011, p.120

- Постојат гестови кои немаат основа во објектите или стварноста како „арбитрарно договорени знаци“ (колку, каде, ново и др.);
- Многу од поимите изгледаат необично, но ако длабоко се анализираат во себе носат елементи на конкретност (лага-се претставува со удар по носот со кажипрстот настрана, тоа значи дека не зборува вистина, ја искривува вистината-лаже);
- Постојат гестови кои се карактеризираат со специфичен јазички синкретизам (еднаквост на формата за различни значења). На пример, со ист гест се означува (готвење, готвач, чекан, кова, сликар, слика). За да можат овие поими да се диференцираат е неопходна артикулација;
- Гестовите се аморфни, односно граматички безлични, без род, број, без промена во времето, значи се во инфинитив;
- За разлика од зборовите кои означуваат цел поим во речникот, деловите на поимот ја преземаат функцијата на целиот збор (куќа-се прикажува со гестот кој означува покрив).

Лингвистичкиот аспект на анализата на Македонскиот речник на знаковен јазик подразбира логичен редослед на видовите на зборови, повикувајќи се на низа од истражувања кои упатуваат на редоследот на граматичките категории во говорот:

1. именки (1160),
2. придавки (149),
3. глаголи (61),
4. прилози(40),
5. броеви (26) - како посебно поглавје XXIII,
6. заменки (11),
7. конвенционални поими (9),
8. предлози (5),
9. сврзници (5).⁴⁸

Земајќи ја предвид Вунтовата класификација можеме да кажеме дека се застапени следните подваријанти на показните гестови:

- Указни гестови - тие се употребуваат во случаи кога се укажува на лица кои заземаат учество во разговор, односно заменки (јас, ти, тој).

⁴⁸ Јачова З., Вељаноска - Ковачева О., Каровска А., *Разлики меѓу знаковните јазици (ASL, BSL, MSL)* Скопје 2011, р. 121 -122

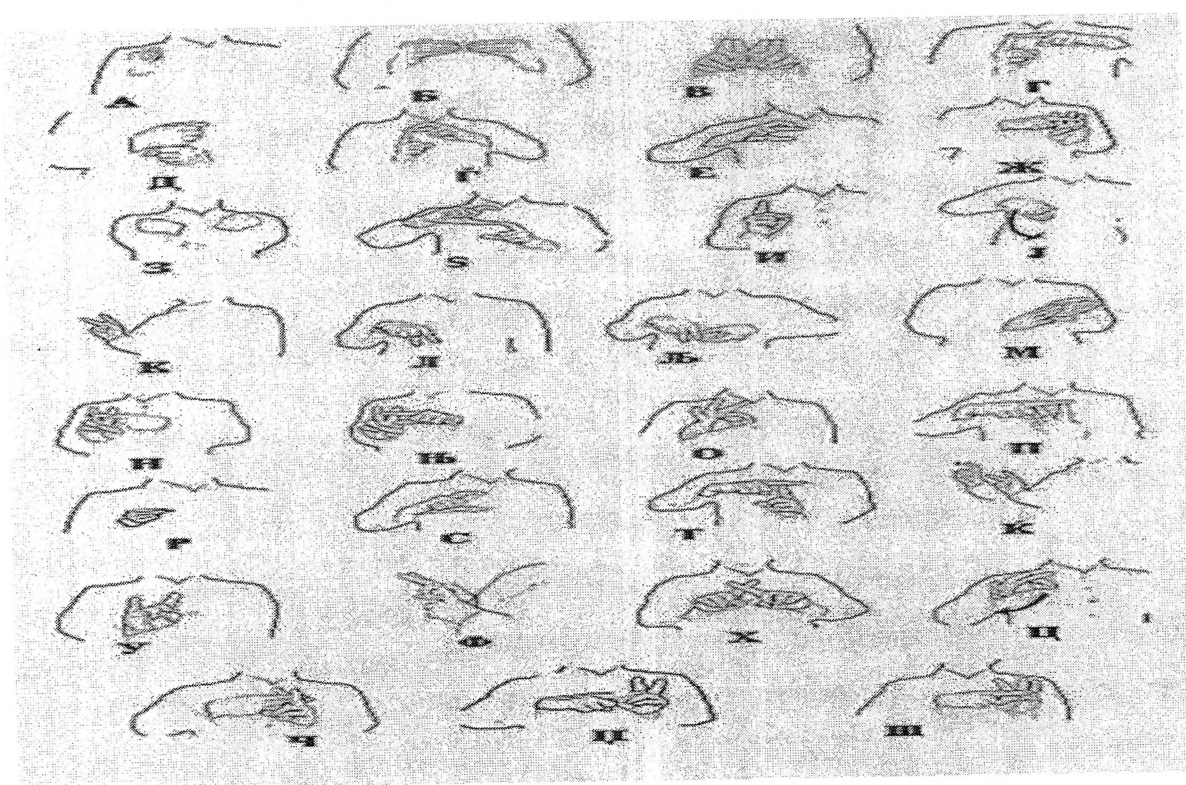
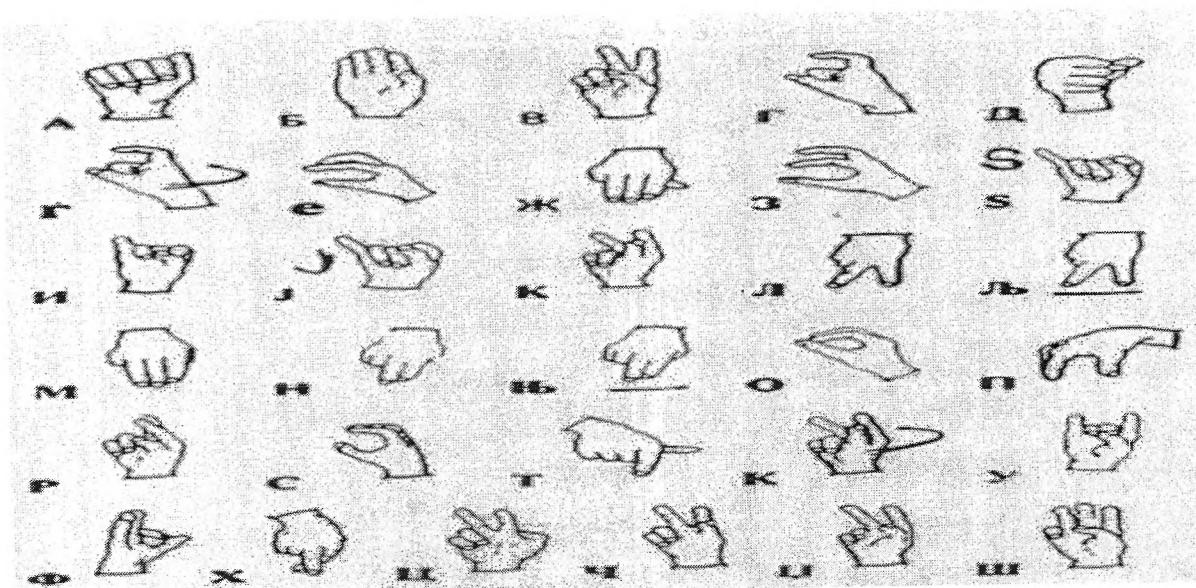
- Просторни гестови - со нив се покажува просторниот однос на глувото лице како централна точка на околината (овде, горе, долу, напред, назад).
- Изразни гестови - со нив се покажува одредена димензија (висок, низок, мал, тенок, дебел), функција, карактеристика.⁴⁹

Следна група гестови според Vunt се *имитативните гестови*, а со нив се претставува дејство, тоа се воглавно глаголите (јаде, пие, пуши).

Третата група гестови се *симболичките гестови* како највисок гестовен израз: **лага** - се претставува со ставање на раката пред уста накриво, што симболично значи да не зборуваш вистина; **чудење** - со нагло отварање на кажипрстот од палецот пред очите; **сомневање** - движење на исправени дланки пред лицето како да се крие некој. Респектирајќи ја Морозовата класификација, карактеристично за овој речник е издвоеноста на описните гестови во една посебна област, во која се презентирани 101 гест, со кои на максимално очигледен начин се опишува или прикажува предметот што се означува со гестот.

Според горенаведеното, можеме да кажеме дека најзначајната функција на Македонскиот речник на знаковен јазик е можноста за првпат да се кодификува гестовниот израз на глувите лица и на тој начин да се оневозможи произволноста (како дијалектни форми на гестот) и стихијноста на полето на гестовното изразување.

⁴⁹ Јачова З. Ковачева О. Каровска А. *Разлики меѓу Американскиот (ASL) и Британскиот (BSL) Знаковен Јазик, Дефектолошка теорија и практика 2008. No.1/2, 2008 p.41-50.*

Еднорачна и дворачна азбука на МЗЈ

9. Употреба на знаковниот јазик во Албанија

Албанскиот знаковен јазик е визуелен/гестовен јазик кој го има примарното место во комуникацијата на глувите луѓе во Албанија. АлбЗЈ е некомплетен, комплексен, визуелно просторен јазик којшто се состои од знаци претставени со раце и други движења, вклучувајќи мимика и пантомима. Карактеристиките кои би требало да ги поседува, треба да го издвојуваат како посебен јазик различен од сите останати говорни јазици. Значи, Албанскиот знаковен јазик би требало да претставува јазик во полна смисла на зборот.

Основачите на знаковниот јазик, лицата кои не слушаат, заедно со други членови од цела Албанија, разгледувале три книги со знаци од соседните држави: прво се разгледал Македонскиот знаковен јазик, продолжил со Брошурата на знаковниот јазик во Косово и Книгата со знаци којашто дотогаш се користела во Албанија. Иако знаковниот јазик не е еден меѓународен јазик, постојат некои јазици кои се користеле како што се примерите во Албанија и Македонија. Од сите три горенаведени книги се избрале знаците кои ги користат лицата што не слушаат во Албанија.

Албанскиот знаковен јазик настанал како резултат на долгогодишните желби и обиди на борбот на Албанското здружение на глуви и наглуви лица (АНАД) за нејзиниот почеток и примена. Идејата, почетно се родила од една група на глуви лица, коишто ја посетиле Финска во 2000та година. Тие дознале за направената студија околу знаковните јазици на Финското здружение на лицата кои не слушаат и посакале иста таква студија да се реализира и во Албанија. Откако се обезбедиле фондови, во 2003 година АНАД започнал со еден проект за знаковен јазик. Проектот предвидувал и подобрување на статусот на Албанскиот знаковниот јазик во Албанија, и тоа тој да се признае како примарен јазик на глувите лица. Една од важните конкретни цели на проектот, била и печатење за прв пат на еден прирачник за Албанскиот знаковен јазик. Овој прирачник исто така содржи и видео запис. Овој речник освен што го користат лицата коишто не слушаат во Албанија, го користат и лица коишто слушаат, а коишто сакаат да го научат Албанскиот знаковен јазик, родителите коишто слушаат на децата коишто не слушаат или оние коишто студираат за толкувачи. Може да се користи од страна на наставниците кои сакаат да комуницираат со нивните ученици. Овој речник има за цел исто така и користење од страна на лицата кои не слушаат, за да се дознаат разликите во знаци во различни региони во Албанија. Секој знак си има свој број.

Знакот е видно изразен во реализираната фигура. Еден знак може да се реализира, опфаќајќи од еден до три дела. Објаснувањето за движењето на искористените симболи во фигурата, е дадено во една листа на почеток на речникот. Доколку знакот има една алтернативна форма на изразување, граматичките забелешки за ова се дадени со коси букви на долниот дел од нацртаните фигури. Овие забелешки, вообичаено се поврзани со движењето на рацете или движењето на знакот.⁵⁰ Граматичките забелешки, исто така може да дадат информација за тоа дали знакот може да се изведе со две раце или само со една рака. За корисниците на речникот, за да се осигурате за начинот на реализација на знакот, треба да се погледне одговарачкиот број на видеото каде што се покажани знаците и нивните варијанти. Информацијата околу еквивалентите за знакот, е дадена со јасни букви залепена со нацртаната фигура. Доколку постојат неколку различни значења за знакот, тие се поделени од броевите 1,2,3. Ова е случај за многу знаци кои се разликуваат само по движењето на устата. Доколку два албански еквиваленти се различни во значење, меѓутоа имаат заеднички карактеристики (учам; учење), тие се разликуваат после знакот (;). Доколку се слични еден со друг, тие се делат само со (,), (мама, мајка). Многу знаци во Албанскиот знаковен јазик содржински може да се користат како именки и глаголи. За многу Албански еквиваленти е дадена подолунаведената информација: за именките определена и неопределена форма, за глаголите форма на цитирање и за придавките сврзниците И и Е. Речениците од примерите со знаци од видеото се преведени на пишаниот Албански речникот и се напишани за секое поглавје преку еквиваленти. Во некои реченици се употребени загради, коишто покажуваат дека во зависност од моментот и видот на ситуацијата, зборот во заградите може и да не се употреби. Речениците го отсликуваат користењето на јазикот денес и во нивната содржина тие претставуваат секојдневна комуникација. Речениците се земени од лицата коишто не слушаат во цела Албанија, со цел да се покажат разликите помеѓу знаците. Постои еден индекс на крајот од речникот. Албанските еквиваленти се распоредени по азбучен ред и имаат воведен број на речникот. За многу албански еквиваленти може да има повеќе воведи на знаците поради тоа што постои голем број на знаци за истиот концепт во албанскиот јазик.⁵¹

⁵⁰ Aronof, M. Meir, I. Sandler, W. *The Paradox of sign language morphology*, Sign Language Studies, Volume 81, Number 2, June 2005, p.125.

⁵¹ Ten Holt G. A. , Van Doorn A. J. , Ridder H. , Reinders M. J. T. , Hendriks E. A. , *Sign Language Studies*, Volume 9, Number 2, 2009, p.133.

9.1 Речник на албанскиот знаковен јазик

Иако знаковниот јазик не е еден меѓународен јазик, постојат неколку идентични јазици кои се користат и ние ги имаме во предвид примерите на нивно користење во Албанија и во Македонија. Од трите горенаведени книги се избрале знаците кои се користат од страна на луѓето кои не слушале во Албанија. Ако постоечките знаци за конкретниот концепт, не се наоѓаат во некои од книгите, тие се регистрирале на видеокасета и се изготвувале од страна на проектните асистенти. За некои концепти, сè уште не постоел некој стандардизиран јазик, додека за некои други концепти постоеле многу знаци. На овој начин се собрале и се документирале повеќе од 1000 албански знаци со модификации.⁵²

Поради временските ограничувања и недостигот на други извори, внимание им се посветило на знаците од шест главни теми и тоа: секојдневни знаци, семејство и меѓучовечки односи, дом, облека, храна и пијалоци и училиште. Детално биле анализирани 247 знаци. Земајќи во предвид дека постоела огромна варијација во Албанскиот знаковен јазик „во постоењето многу знаци за еден концепт“, многубројни алтернативи се опфатиле во овој речник. Знаците и нивните варијанти се регистрирале преку пример реченици за секој знак. Пример речениците од видеото, се превеле на албански за речникот, додека се работело и за изнаоѓање на кореспонденти еквиваленции на албански за сите знаци. Голем број од албанските знаци биле користени во различни конотации, тие можат да се менуваат само во врска со движењето на устата кое го придружува знакот. Овој феномен е познат и во многу други знаковни јазици во светот. Од друга страна, во говорниот јазик природно е еден збор да има повеќе значења. Пример: албанскиот збор *време* има две различни значења.⁵³

⁵² Shoqata Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë , Gjuha e shenjave shqipe I , Tiranë, 2005 , p.15.

⁵³ Shoqata Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë , 16.

10. Релевантни истражувања

1. Истражувањето спроведено од Јачова Зора, Ковачева - Вељаноска Оливера и Каровска Александра, со наслов „Разлики помеѓу Американскиот знаковен јазик (ASL) и Британскиот Знаковен Јазик (BSL)”, јасно покажува дека овие два јазика иако споделуваат заеднички говорен јазик, всушност претставуваат два различни знаковни јазици. Првата дистинктивна разлика се забележува при изведување на азбуката на двата знаковни јазици (азбуката во Американскиот знаковен јазик е еднорачна за разлика од дворачната азбука кај Британскиот знаковен јазик). Разлики постојат и при продуцирањето на броевите (некои броеви имаат различна ориентација, додека други освен различната ориентација имаат и различен облик). Постојат многу разлики меѓу знаците во однос на обликувањето на рацете, видот на движење и локацијата. Еклатантен пример за тоа се знаците за зборот - заборава. Истражувањето покажува дека сепак, постојат и идентични знаци меѓу двата знаковни јазици, посебно оние кои се употребуваат во Гестуно - Интернационалниот знаковен јазик.⁵⁴
2. Во студиите за знаковен јазик, општата претпоставка е дека знакот може да биде поделен на неколку временски фази (подготовка, замав и повлекување) и дека замавот ја содржи целата потребна информација. Во секој случај, ова не е емпириски докажано. G. A. ten Holt, A. J. Van Doorn, H. de Ridder, M. J. T. Reinders, E. A. Hendriks во трудот со наслов „Which Fragments of a Sign Enable Its Recognition?”⁵⁵ со цел да откријат каде лежи информацијата, направиле експеримент кој ја проучува дистрибуцијата на информацијата во знакот. На лицата кои употребуваат знаковен јазик им биле покажувани изолирани фрагменти на знаци од Холандски знаковен јазик кои требало да ги идентификуваат. Резултатите покажале дека со замавнувањето се изведува и целиот знак. Меѓутоа, подготовката, заедно со транзицијата од подготовка до замавнување, продуцира еднакво добра рекогниција, со што се претпоставува дека поголемиот дел од информацијата е очигледна порано. Во многу случаи, подготовката од една страна или повлекувањето од друга страна, продуцираат

⁵⁴ Јачова З. Ковачева - Вељаноска О. Каровска А. *Разлики меѓу Американскиот (ASL) и Британскиот (BSL) Знаковен Јазик, Дефектолошка теорија и практика*, no.1/2, 2008, p. 50-54.

⁵⁵ Ten Holt G. A. , Van Doorn A. J. , Ridder H. , Reinders M. J. T. , Hendriks E. A. , *Sign Language Studies, Which Fragments of a Sign Enable Its Recognition?*, Volume 9, Number 2, 2009, pp. 211-239

добра рекогнација (66 проценти и 60 проценти). Шемите на препознавање кои се употребуваат за рекогниција на различни знаци се показатели за стратегите на препознавање кај лицата кои го користат знаковниот јазик.

3. Авторите Russell R. Aldersson и Lisa J. McEntee-Atalianis⁵⁶ во своето истражување со наслов „Парадоксот на морфологијата на знаковните јазици“, заклучиле дека знаковните јазици имаат два различни типа на морфолошка структура: секвенционална и симултана. Симултаната морфологија на два неповрзани знаковни јазика, американскиот и израелскиот знаковен јазик, е многу слична и во голема мера е инфлективна, додека пак, мал дел од секвенционалната морфологија којашто била откриена, била многу различна и изведена. Истражувачите покажале дека најмалку два первазивни типа на инфлективна морфологија, глаголска соодветност и класификациони конструкции, се иконично втемелени во спациотемпоралната когниција, додека пак, секвенционалните шеми може да бидат проследени до нормалниот историски развој. Авторите сметаат дека недостигот од секвенционална морфологија во знаковните јазици се должи на нивната кратка историја. Ова истражување ги приближува знаковните јазици до говорните јазици во однос на морфолошката структура и покажува како медиумот на комуникација придонесува кон структурата на јазиците.
4. Истражувањето со наслов „Варијабилно присуство на предметот во описите на ASL“ од авторите Wulf, A. Dudis, P. Bayley, R. Lucas, C., ја истражува варијацијата меѓу заменките во ASL.⁵⁷ Во ASL, информацијата за предметот некогаш се дознава преку морфологијата. Одредени глаголи дозволуваат промена во формата (на пример во нивната употреба на простор) кои ја индицираат личноста и/или бројот на предметот. Кога станува збор за „обични глаголи“ (Padden 1988), формата на глаголот самата по себе не вклучува информација за предметот. Иако можеме да очекуваме обичните глаголи да бараат одделени мануелни предмети, тие исто така покажуваат варијабилно присуство на предметот. Во оваа студија, базирана на спонтани описи изведени од страна на лица кои го употребуваат знаковниот јазик, на возраст од 16 до 84

⁵⁶ Aldersson R. Atalianis J. *A lexical Comparison of Signs from Icelandic and Danish Sign Languages*, *Sign Language Studies*, Volume 9, issue 2

⁵⁷ Wulf, A. Dudis, P. Bayley, R. Lucas, C., *Variable Subject Presence in ASL Narratives*, *Sign Language Studies*, Volume 3, Number 1, Fall 2002, p. 54-76

години, истражувачите употребиле мултиваријантна анализа со цел да се истражи однесувањето на предметите во однос на обичните глаголи. Сите можни локации на прономиналните предмети кои настануваат со обичните глаголи биле кодирани за одреден број на фактори, вклучувајќи го и лицето и бројот, типот на реченица, возраста и полот.

Резултатите покажале дека во ASL претставувањето со едноставните глаголи е систематско и е врзано со низа фактори кои покажуваат извонредна сличност до одредени врски кои се најдени во студиите за говорни јазици.

5. Во друго истражување спроведено од истите автори (Јачова З. Вељановска О. и Каровска А.) со наслов „Анализа на структурата на знаковните јазици според категориите на William Stokoe”, е направена анализа на граматиката, синтаксата и морфологијата на Американскиот, Британскиот и Македонскиот знаковен јазик. Резултатите покажуваат дека азбуката на МЗЈ има поголема сличност со азбуката на ASL отколку со азбуката на BSL. Истражувањето покажа дека доколку се промени една фонолошка категорија (локација, облик на рака, движење) се добива знак со различно значење. На пример, кај ASL со промена на местото на локација од чело на брада од знакот FATHER се добива MOTHER, кај BSL со промена на локацијата од чело на нос од знакот UNDERSTAND се добива LOVELY, а кај МЗЈ со промена на локација од пред стомак во висина на левото рамо од знакот ПУБЛИКА се добива АПЛАУЗ. Знаците за време во ASL, BSL и МЗЈ не се разликуваат по својата локација, така што тие и во ASL, BSL и МЗЈ ја следат временската линија, т.е. минатото се продуцира позади десното рамо. Во истражувањето се прави компарација на броевите, различни знаци кога ќе се промени некоја од фонолошките категории, знаци кои означуваат ментални активности, знаци кои означуваат емоции, немануелните сигнали, знаци со иконишни форми, знаци со прозиволни форми, насочни глаголи, заменки, прашални зборови, видови реченици, видови негативни реченици и системите за нотација. Резултатите покажуваат дека во МЗЈ не постои систем за нотација.⁵⁸
6. Вудворд (1978) е еден од првите знаковни лингвисти кои спровеле лексичко-статистички истражувања на знаковните јазици. Тој извршил споредба на Лексиконот на француски знаковен јазик (LSF) со знаци од Речникот на

⁵⁸ Јачова З. Вељановска О. Каровска А. *Анализа на структурата на знаковните јазици и системот за нотација на Stokoe*, Скопје, 2011, стр. 37 - 39

американскиот знаковен јазик, каде што еден сет на знаци биле извлечени од постара група на глуви лица и друга група на знаци од помлада група која користела ASL. Тој започнал со листа од 200 основни зборови од swadesh листата која служела како заедничка алатка исклучувајќи ги броевите, заменките и деловите од телото. Со 77 зборови останати на таа листа на која имало корисници на LSF, пронајдени се 61 % препознатливи знаци за двете групи при споредба на LSF со постарите и помладите глуви лица кои користеле ASL. Заменувајќи ја модифицираната листа на зборови со сите 872 достапни знаци во речникот на LSF, тој открил дека препознатливоста опаднала помеѓу 57,3 и 58% за двата сета на ASL знаци.

Вудворд заклучува дека спротивно на популарното верување дека ASL потекнуваат од LSF, веројатно е дека некои бројки на знаковниот јазик постоеле уште пред САД да стапат во контакт со LSF .

7. Вудворд во 1991 година исто така извршил лексичко - статистички анализи на повеќе видови знаковни јазици најдени во Костарика со резултатите кои се движеле помеѓу 7 и 42 % на препознавање, тој заклучил дека постојат најмалку 4 знаковни јазици во Костарика.
8. Во трета студија Вудворд (1993) извршил споредба на различни видови знаковни јазици во Индија, Пакистан и Непал со резултати кои се движат помеѓу 62 и 71 % на препознатливост. Тој смета дека овие видови се одвоени јазици, но припаѓаат на јазици од исто семејство. Споредувајќи ги модерниот стандарден Тајландски јазик и ASL, Вудворд открил дека јазиците споделуваат 57 % препознатливи знаци што е одраз на долгорочниот контакт помеѓу американските глуви едукатори и глувите корисници на Тајванскиот знаковен јазик (1996).
9. Користејќи го Вудвордовиот модифициран вокабулар на 100 концепти, McKee и Кенеди (2000) ги истражувале трите историски знаковни јазици и тоа: NZSL, ASL и Auslan BSL. Потоа ги споредувале со знаците во ASL. Тие заклучиле дека знаците и фонемските параметри (движење на раката, локација и ориентација на дланката) се идентични или можеби само еден параметар е различен. Тие заклучиле дека 79-87 проценти од поимите се речиси идентични и дека имаат потекло од ист мајчин јазик. Истражувачите не биле изненадени од големата сличност на NZSL и Auslan BSL. Исто така, заклучиле дека ASL нема

поврзаност со овие три знаковни јазика и дека сличноста со нив изнесува помеѓу 26 – 32 проценти.⁵⁹

10. Guerra Currie, Meier и Walters извршиле лексичко – статистичка споредба на LSM со Францускиот знаковен јазик (LSF), Шпанскиот знаковен јазик (LSE) и Јапонскиот знаковен јазик (JSL). LSM бил спореден со LSF со причина што се верувало дека тие два јазика се историски поврзани. Листата на поими изнесувала 89 за LSM – LSE, 112 зборови за LSM – LSF и 166 за LSM – JSL. Од резултатите се заклучило дека сличноста помеѓу LSM-LSF изнесува 38%, LSM – LSF 33% и 23% изнесува сличноста помеѓу LSM – JSL. Иако постои историска сличност помеѓу LSM-LSF, сепак нивниот историски развој е не – генетски.⁶⁰

⁵⁹ Al – Fityani K., Padden C., *Sign languages in the Arab World*, Cambridge University Press, 2010, p.437 - 438

⁶⁰ Brentari D., *Sign Languages*, Cambridge University Press, 2010, 439 – 440

II МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ

1. ПРЕДМЕТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Предмет на ова истражување е компаративната анализа на структурата на знаците од Македонскиот знаковен јазик (МЗЈ) и Албанскиот знаковен јазик (АЗЈ), според класификацијата на Вунт.

2. ЦЕЛ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Целта на ова истражување е да се утврди структурата и сличностите меѓу Македонскиот знаковен јазик и Албанскиот знаковен јазик, според Вунтовата класификација.

3. ЗАДАЧИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. Да се утврдат разликите и сличностите меѓу знаците во рамките на одделните категории знаци: показни знаци, имитативни (копирачки) знаци и симболички знаци во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик.
2. Да се утврди постоењето на сличностите помеѓу показните знаци (указните знаци и просторните знаци) во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик.
3. Да се анализираат имитативните знаци (копирачки знаци) и нивниот начин на примена во двата знаковни јазика.
4. Да се утврди начинот на изразување кај симболичките знаци во двата знаковни јазика.
5. Да се утврди значењето кај симболичките знаци во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик.

4. ХИПОТЕЗИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

X_0 - се претпоставува дека постојат сличности во продукцијата на показните знаци, имитативни (копирачки) знаци и симболички знаци во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик;

X_1 – се претпоставува дека постојат сличности меѓу показните знаци (указните знаци и просторните знаци) во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик.

X_2 – се претпоставува дека имитативните (копирачки) знаци во МЗЈ и АЗЈ се изведуваат на сличен начин;

X_3 - се претпоставува дека постојат разлики кај симболичките знаци во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик.

X_4 – се претпоставува дека постојат разлики во начинот на продукција на показните, имитативните (копирачки) и симболичките знаци во однос на трите категории на Стоуки (локација, форма на рака и движење) во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик.

5. МЕТОДИ, ТЕХНИКИ И ИНСТРУМЕНТИ НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

- Методи

Метода на компаративна анализа – со оваа метода се врши компаративна анализа, споредувајќи ги добиените резултати помеѓу две групи на знаци (знаци од МЗЈ и знаци од АЗЈ). Компарацијата се заснова на анализа на визуелните симболи-знаци од двата знаковни јазика. Предвид се земаат и неколку параметри според кои се врши анализата: облик на шака, локација и движење на шаката (раката). Во рамките на ова истражување беше користена и компаративната лингвистика, но во ограничена смисла. Беа анализирани знаците од лексички аспект и во фонолошка смисла, додека морфологијата и синтаксата не беа земени предвид.

- Техники

Како техника на истражување беше употребена техниката анализа на содржина која беше насочена кон поскриените, симболички значење коишто ги има конкретната содржина, а не очигледните содржини на документите. Оваа анализа се нарекува и контекстуална анализа, бидејќи ни овозможи верификување на теоретските односи. Во однос на ова истражување, анализата на содржина се однесува на анализа на невербалната комуникација, со цел да се утврдат сличностите и разликите меѓу индивидуалните знаци.

6. ОРГАНИЗАЦИЈА И ТЕК НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Откако беше завршена подготовката и организацијата, пристапивме кон компарација на избраните знаци од Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик.

Компарацијата беше изведена по разработен план. Беше извршена анализа на соодветните знаци од речниците на знаковните јазици. За таа цел беа земени македонскиот речник на знаковен јазик и албанскиот речник на знаковен јазик.

III АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ПОДАТОЦИТЕ

Компарацијата на знаците од Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик е претставена со фотографии од избраните знаци поделени според Вунтовата класификација, по што се пристапи кон согледување на сличностите и разликите помеѓу избраните знаци со даден опис.

1. Анализа на ПОКАЗНИ ГЕСТОВИ

	
<i>Jac</i>	<i>Unë</i>
<i>МЗЈ:</i> Локација: Пред телото (пред градниот кош). Облик на раката: „1“ рака. Движење: Кон себе.	<i>АЗЈ:</i> Локација: Пред телото (пред градниот кош). Облик на раката: „1“ рака. Движење: Кон себе.

Tu

МЗЈ:

Локација: Неутрален простор.

Облик на раката: „1“ рака.

Движење: Кон надвор.

Ju

АЗЈ:

Локација: Неутрален простор.

Облик на раката: „1“ рака.

Движење: Кон надвор.

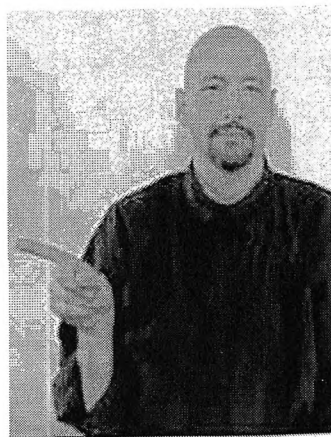
Toј, таа, тоа

МЗЈ:

Локација: Неутрален простор.

Облик на раката: „1“ рака.

Движење: Во страна.

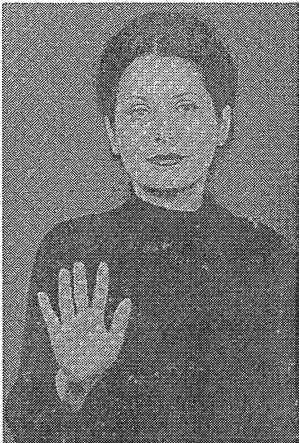

АЗЈ: Локација: Неутрален простор.

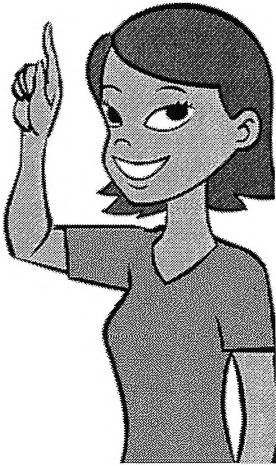
Облик на раката: „1“ рака.

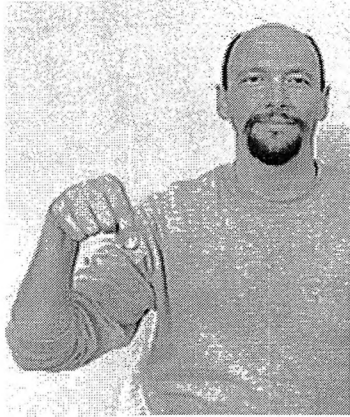
Движење: Во страна.

	
<i>Ние</i>	
МЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: „5“ рака. Движење: Полукружно движење од внатре кон надвор.	АЗЈ: <i>Не постои соодветен знак.</i>

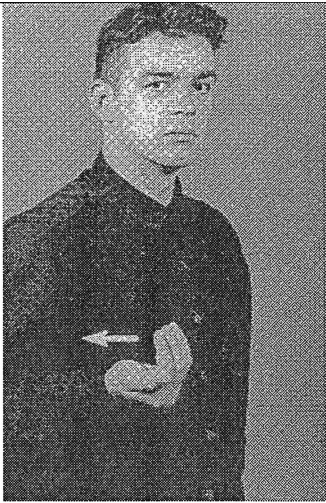
	
<i>Вие</i>	
МЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: „5“ рака. Движење: Нема.	АЗЈ: <i>Не постои соодветен знак.</i>

	
<i>Тие</i>	
МЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: „5“ рака. Движење: Нема.	АЗЈ: <i>Не постои соодветен знак.</i>

	
<i>Горе</i>	<i>sipër</i>
МЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: „1“ рака. Движење: Кратко движење кон горе.	АЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: „1“ рака. Движење: Кратко движење кон горе.

	
<i>Долу</i>	<i>Poshtë</i>
МЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: „1“ рака. Движење: Кратко движење кон доле.	АЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: „1“ рака. Движење: Кратко движење кон доле.

	
<i>Напред</i>	
МЗЈ: Локација: Неутрална. Облик на раката: „5“ рака. Движење: Движење со дланката кон напред.	АЗЈ: <i>Не постои соодветен знак.</i>

	
<i>Назад</i>	
МЗЈ: Локација: Неутрална. Облик на раката: Свиткана „В“ рака. Движење: Движење со дланката кон назад.	АЗЈ: <i>Не постои соодветен знак.</i>

2. Анализа на ИМИТАТИВНИ ГЕСТОВИ

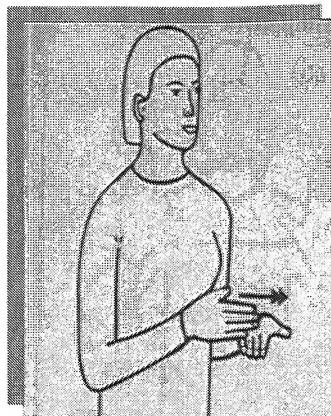
Нож

МЗЈ:

Локација: Неутрален простор.

Облик на раката: Доминантна рака – В рака, недоминантна рака „1“ рака

Движење: Дланките се поставени една над друга и се прави движење во спротивни насоки, односно се прави имитација на сечење со нож.

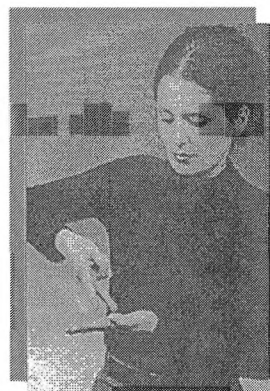
Thikē

АЗЈ:

Локација: Неутрален простор.

Облик на раката: Доминантна В рака; недоминантна В рака.

Движење: Се прави движење со едната дланка кон другата хоризонтално, односно се имитира сечење со нож.

Виљушка

МЗЈ:

Локација: Неутрален простор..

Облик на раката: Доминантна рака - „V“ рака, недоминантна рака – „В“ рака.

Движење: Се прави движење со прстите кон дланката како боцкање со виљушка.

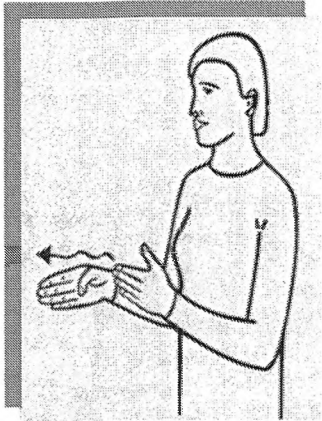
Pirun

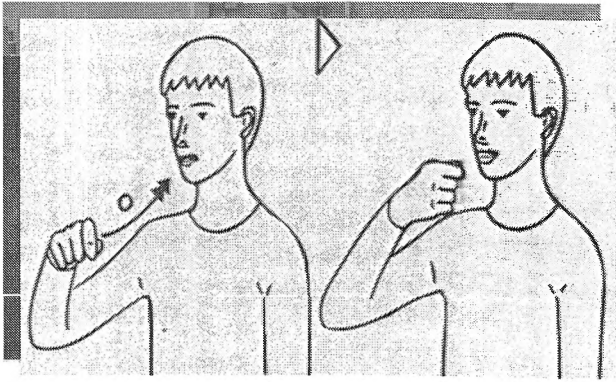
АЗЈ:

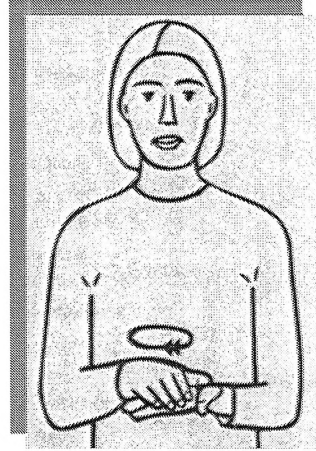
Локација: Неутрален простор..

Облик на раката: Доминантна рака - „V“ рака, недоминантна рака – „В“ рака.

Движење: Се прави движење со прстите кон дланката како боцкање со виљушка.

	
<i>Руба</i>	<i>Peshk</i>
МЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: Доминантна „В“ рака, недоминантна „В“ рака. Движење: Се прават брановидни движења со доминантната дланка кон напред, додека недоминантната рака е статично поставена на внатрешната страна од лактот.	АЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: Доминантна „В“ рака, недоминантна „В“ рака. Движење: Се прават брановидни движења со доминантната дланка кон напред, додека недоминантната рака е статично поставена на внатрешната страна од зглобот.

	
<i>Јаде</i>	<i>Ushqej</i>
МЗЈ: Локација: Пред устата. Облик на раката: „В“ рака. Движење: Нема движење.	АЗЈ: Локација: Пред устата. Облик на раката: „А“ рака. Движење: Се прави движење кон устата со што се имитира јадење.

Сапун

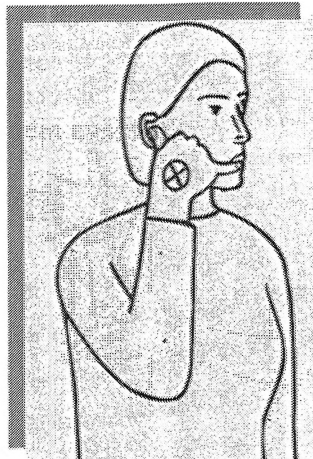
Sapun

МЗЈ:
Локација: Неутрален простор.
Облик на раката: Доминантна „В“ рака, недоминантна „В“ рака.
Движење: Со едната рака се преминува полукружно над другата рака со што се имитира миење на рацете.

АЗЈ:
Локација: Неутрален простор.
Облик на раката: Доминантна „В“ рака, недоминантна „В“ рака.
Движење: Со едната рака се преминува полукружно над другата рака со што се имитира миење на рацете.

Телефон

Telefon

МЗЈ:

Локација: Среден дел од лицето.

Облик на раката: „Y” рака.

Движење: Нема движење.

АЗЈ:

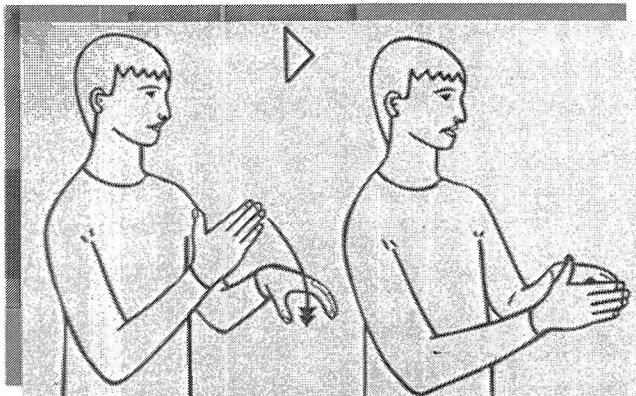
Локација: Среден дел од лицето.

Облик на раката: „Y” рака.

Движење: Нема движење.

Салама

Sallam

МЗЈ:

Локација: Неутрален простор.

Облик на раката: Доминатна рака – рамна „В“ рака, недоминантна „С“ рака свиткана рака.

Движење: Со испружената дланка се прави движење над свитканата и се имитира сечење.

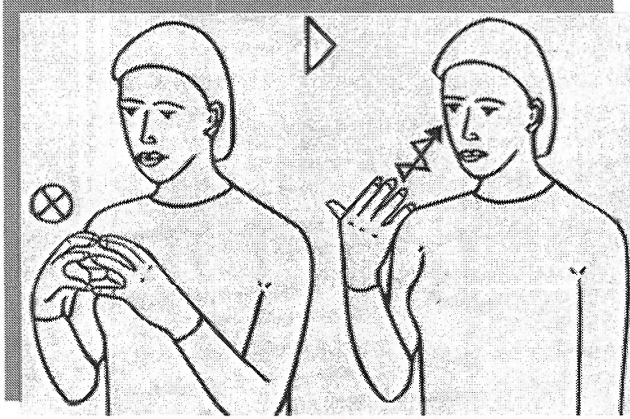
АЗЈ:

Локација: Неутрален простор.

Облик на раката: Доминатна рака – рамна „В“ рака, недоминантна „С“ рака свиткана рака.

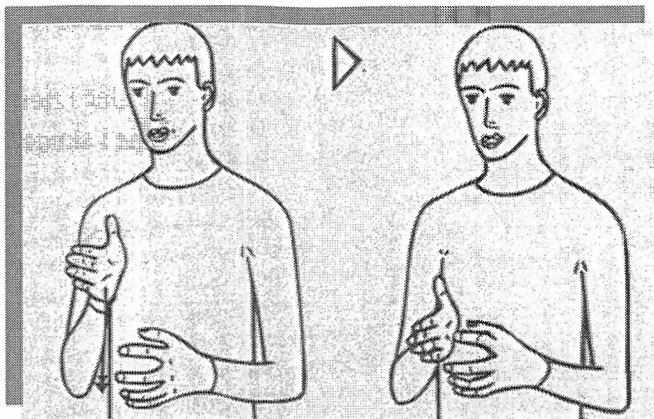
Движење: Со испружената дланка се прави движење над свитканата и се имитира сечење.

	
<i>Meco</i>	<i>Mish</i>
МЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: Доминантна отворена „А“ рака, недоминантна „Х“ рака. Движење: Недоминантната рака ја допира доминантната.	АЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: доминантна „В“ рака и недоминантна „В“ рака. Движење: Со доминантната се прави движење кон долу, со што се имитира сечење месо.

	
<i>Кромид</i>	<i>Qerë</i>
МЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: „5“ рака. Движење: Се прават брановидни движења со прстите пред носот.	АЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: 1. Доминантна свиткана „5“ и недоинантна свиткана „5“ рака. 2. Свиткана „В“ рака. Движење: Се прави цик-цак движење од пред градите кон очите со десната дланка, со испружени прсти.

Зелка

Lakër

МЗЈ:

Локација: Неутрален простор.

Облик на раката: Десна рака – рамна В рака, лева рака – свиткана „5“ рака.

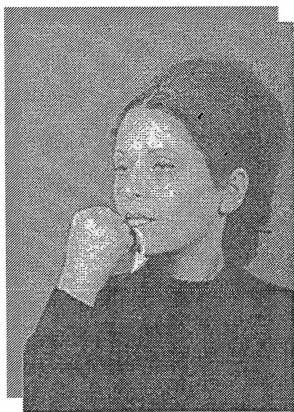
Движење: Десната дланка се спушта надолу покрај левата (се имитира сечење).

АЗЈ:

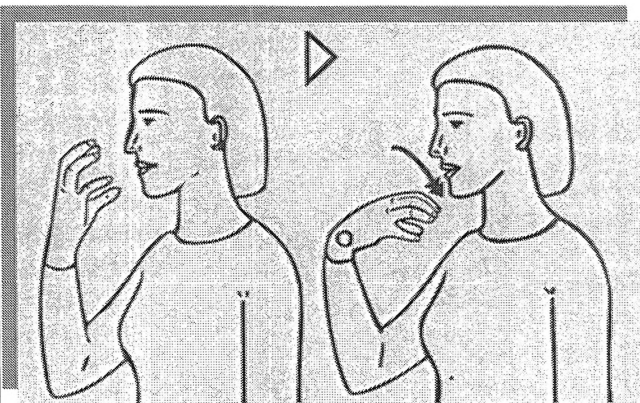
Локација: Неутрален простор.

Облик на раката: Десна рака – рамна рака, лева рака – свиткана „5“ рака.

Движење: Десната дланка се спушта надолу покрај левата (се имтира сечење).

Јаболко

Mollë

МЗЈ:

Локација: Десната рака е поставена пред устата.

Облик на раката: „А“ рака.

Движење: Тупаницата се спушта надолу по брадата.

АЗЈ:

Локација: Десната рака е поставена со дланката пред лицето.

Облик на раката: Свиткана „5“ рака.

Движење: Дланката се спушта надолу под брадата.

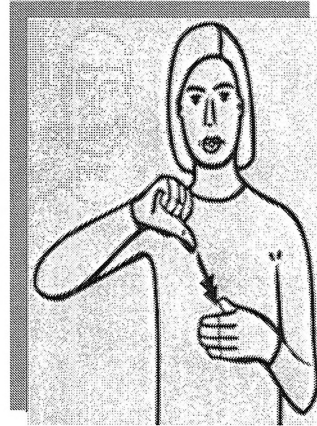
Вода

МЗЈ:

Локација: Десната рака се поставува пред устата.

Облик на раката: Отворена „А“ рака која преминува во отворена „5“ рака.

Движење: Прво се имитира пиење, а потоа се прави полукруг со дланката со испружени прсти во висина на градите.

Ujë

АЗЈ:

Локација: Рацете се поставени пред телото.

Облик на раката: Доминантна отворена „В“ рака; недоминантна „С“ рака.

Движење: Се имитира полнење вода во чаша. Десната рака со испружен палец се движи кон левата.

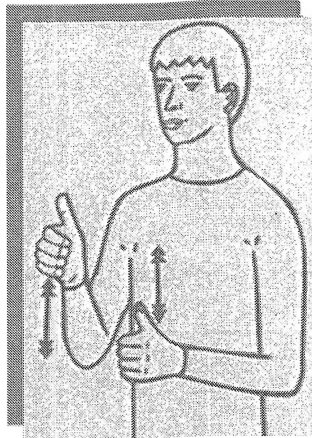
Млеко

МЗЈ:

Локација: Горен дел од лицето кој преминува во неутрален простор.

Облик на раката: Рамна „Л“ отворена која преминува во отворена „В“ рака.

Движење: Раката се спушта пред градите со испружен палец, а останатите прсти се свиткани во тупаница (се имитира молзење).

Qumësht

АЗЈ:

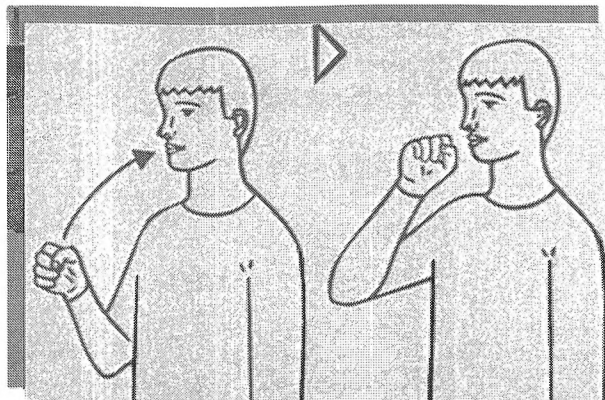
Локација: Рацете се поставени пред телото.

Облик на раката: Отворени „В“ раце.

Движење: Се прават движења со рацете нагоре – надолу (се имитира молзење).

Пиво

Birrë

МЗЈ:

Локација: Рацете се поставени во неутрален простор.

Облик на раката: Отворени „В“ раце.

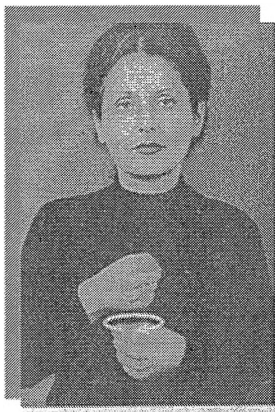
Движење: Левата рака стои во место, додека со палецот на десната рака се преминува преку палецот на левата.

АлбЗЈ:

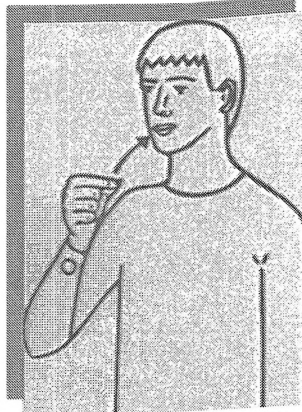
Локација: Рацете се поставени во неутрален простор.

Облик на раката: „А“ рака.

Движење: Се прави движење со десната рака кон устата (се имитира пиење).

Кафе

Kafe

МЗЈ:

Локација: Рацете се поставени во неутрален простор.

Облик на раката: „D” раце.

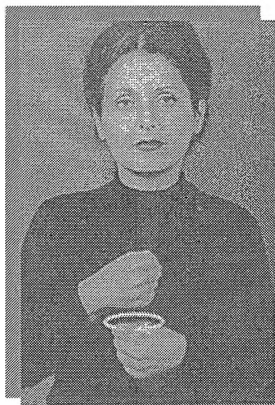
Движење: Левата рака стои во место, додека со десната рака се прават кружни движења врз неа.

АлбЗЈ:

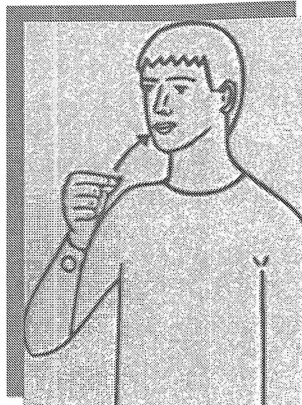
Локација: Раката е поставена во неутрален простор кон устата.

Облик на раката: Рамна „О” рака.

Движење: Се прави движење со десната рака кон устата (се имитира пиење).

Кафе

Kafe

МЗЈ:

Локација: Рацете се поставени во неутрален простор.

Облик на раката: „D“ раце.

Движење: Левата рака стои во место, додека со десната рака се прават кружни движења врз неа.

АЗЈ:

Локација: Раката е поставена во неутрален простор кон устата.

Облик на раката: Рамна „О“ рака.

Движење: Се прави движење со десната рака кон устата (се имитира пиење).

Учење

МЗЈ:

Локација Рацете се поставени во неутрален простор.

Облик на раката: Рамна В рака.

Движење: Нема движење.

Mësim

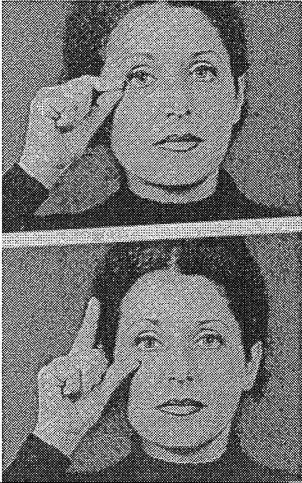
АЗЈ:

Локација: Рацете се поставени во неутрален простор.

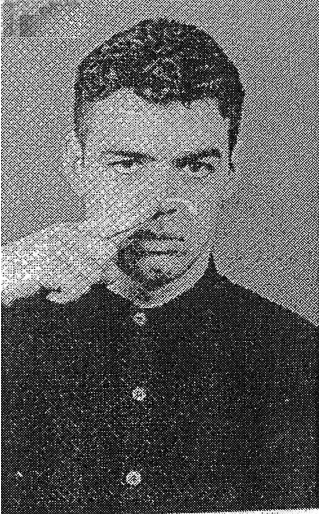
Облик на раката: Рамна В рака.

Движење: Се движат двете репетитивно во страна.

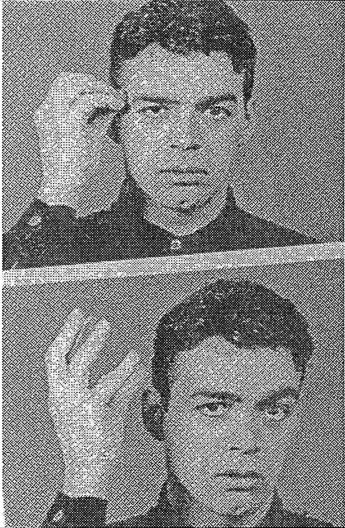
3. Анализа на СИМБОЛИЧКИ ГЕСТОВИ

	
Чудење	
МЗЈ: Локација: Горен дел од лице, очие Облик на раката: Рамно „О“➔„L“ рака. Движење: Придвижување на показалецот кон горе.	АЗЈ: <i>Нема соодветен знак.</i>

	
Сомневање	
МЗЈ: Локација: Неутрален простор. Облик на раката: „В“ рака. Движење: Наизменично повторливо движење во страна.	АЗЈ: <i>Нема соодветен знак.</i>

	
<i>Лага</i>	
МЗЈ: Локација:Нос, среден дел од лице. Облик на раката: „1“ рака. Движење: Со прстот се преминува преку носот, единечно движење.	АЗЈ: <i>Нема соодветен знак.</i>

	
<i>Сиромав</i>	
МЗЈ: Локација:Горни екстремитети. Облик на раката:Доминантна свиткана „5“ рака, недоминантна „А“ рака. Движење: Со свитканата рака се преминува преку лактот со што се имитира скинат ракав.	АЗЈ: <i>Нема соодветен знак.</i>

		
Фантазија		
МЗЈ: Локација: Горниот дел од лицето, чело. Облик на раката: Рамно „О” ➔ „5“ рака. Движење: Единечно отварање на дланката.		АЗЈ: <i>Нема соодветен знак.</i>

IV ДИСКУСИЈА

Знаковниот јазик е јазик кој го користат многу луѓе во светот. Знаковниот јазик согласно законот, се признава како потполно природен начин на комуникација, еднаков со говорната комуникација.

Знаковниот јазик е јазик со кој меѓусебно се разбираат лицата со оштетен слух, односно е природно средство за комуникација помеѓу овие лица и други физички и правни лица кои имаат потреба од комуникација.

Знаковен јазик е визуелно-знаковен јазичен систем кој подразбира одредена поставеност, позиција, насоченост и движење на рацете и на прстите и мимика на лице. Основна специфична карактеристика на глувите лица и нивната култура е користењето на знаковниот јазик како основно природно средство за комуникација и меѓусебно општење. Говорот со знаковен јазик е намерно свесно изразување на внатрешната состојба или секој вид на изразување на мисли, со цел меѓусебно да се разберат корисниците на знаковниот јазик, преку специфично изграден јазичен систем на движења и поставеност на рацете.

ЗНАКОВЕН ЈАЗИК е систем на условно договорени движења на рацете, проследени со мимика и говор на телото кои имаат свое одредено значење.

Раката е основното средство кое се користи при комуникација со знаковен јазик.

Знаците се претставени со одредено движење и одредена поставеност на раката или обете раце. Но, не било кое движење на раката има значење.

Преку компарацијата која ја направивме утврдивме какви сличности постојат помеѓу двата знаковни јазици. Двата знаковни јазици ги претставивме со помош на слики за секој знак. Со анализа на знаците и резултатите кои ги добивме утврдивме дека постојат одредени разлики помеѓу некои од знаците.

Од анализа на добиените резултати може да преминеме на дискусија за поставените хипотези. Во текот на компарацијата на знаците, потребно беше секој знак да се анализира детално, така што ќе се соберат повеќе информации.

При анализата на **указните знаци**, истражувањето покажа дека знаците за јас, ти и тој, таа, тоа, се изведуваат на идентичен начин во двата знаковни јазици во однос на

параметрите форма на шака, локација и движење на раката. Знаците за ние, вие и тие во речникот на АЗЈ не се опфатени.

Знакот за ние во МЗЈ се изведува во неутрална позиција. Формата на раката е „отворена 5 рака“, движењето е од внатре кон надвор полукружно. Знакот за вие во МЗЈ се изведува во неутрална положба. Формата на раката е „отворена 5 рака“ и знакот е статичен, односно нема движење. Знакот за тие во МЗЈ се изведува со „отворена 5 рака“, во неутрален простор. И овој знак е статичен, односно не постои движење.

Во однос на **просторните знаци**, знаците за горе и долу се изведуваат на идентичен начин во двата знаковните јазици, односно со „1“ рака во неутрален простор. Кај знакот за горе постои движење кон горе додека за знакот за долу постои кратко движење кон долу. За знаците за напред и назад не постојат еквиваленти во Албанскиот знаковен јазик. Знакот за напред во МЗЈ се изведува во неутрална положба, формата на раката е „рамна 5 рака“ и се прави движење кон напред со дланката, додека знакот за назад во МЗЈ се изведува во неутрална положба, формата на раката е „свиткана Б рака“ и се прави движење кон назад со дланката.

Истражувањето покажа дека показните гестови се изведуваат скоро идентично во двата знаковни јазици, односно постојат сличности во трите параметри на изведување-форма на шака, локација и движење.

Анализата на **имитативните знаци** од двата знаковни јазици покажа дека знаците за поимите виљушка, риба, сапун, телефон, салама и зелка се изведуваат на идентичен начин во МЗЈ и АЗЈ, на сличен начин се изведуваат знаците за поимите нож, јаде, кромид, јаболко, учење, додека различно се изведуваат знаците за поимите: месо, вода, млеко, пиво и кафе, според трите категории на Стоуки (локација, форма на рака/шака и движење). Овие знаци покажуваат висок степен на икониčnost и длабока психолошка основа во нивното изведување. Токму на високиот степен на икониčnost, транспарентност и транслучентност се должи високиот процент на знаци кои се слични или идентични.

Знакот за нож во двата знаковни јазици се изведува во неутрална положба. Формата на раката кај МЗЈ е доминантна рамна „В“ рака и недоминантна „1“ рака, додека формата на доминантната и недоминантната рака кај АЗЈ е рамна „В“ рака. Имаме разлика во

движењето, така што кај МЗЈ се прави движење напред – назад во хоризонтална положба, додека кај АЗЈ се прави само движење кон напред.

Знакот за виљушка во двата знаковни јазика се изведува во неутрална положба. Формата на рацете е доминантна рака - „V” рака, недоминантна рака – „B” рака. Се прави движење со прстите кон дланката како боцкање со виљушка. Овој знак се изведува на идентичен начин според сите категории на Стоуки.

Знакот за риба, се изведува на идентичен начин, со доминантна и недоминантна „B” рака со кои се прават брановидни движења со кон напред. Недоминантната рака е статично поставена на внатрешната страна од лактот.

Во однос на знакот за јадење, поставеноста на рацете кај двата знаковни јазика е иста. Формата на раката кај МЗЈ е свиткана „B” рака, додека кај АЗЈ е „A” рака. Кај МЗЈ немаме движење, додека кај АЗЈ имаме движење на раката кон устата со кое се имитира јадење.

Знакот за сапун се изведува во неутрална положба, формата на раката и движењата кај овој знак се исти кај двата знаковни јазичи, односно знакот се изведува со доминантна и недоминантна „B” рака, при што со едната рака се преминува полукружно над другата рака, со што се имитира миење на рацете.

Поимот телефон се изведува лоциран на средниот дел од лицето, со „Y” форма на рацете, без движење во двата знаковни јазика според трите категории на Стоуки.

Знакот за салама, се изведува со доминантна „B” рака и недоминантна „C” рака, во неутрален простор во двата знаковни јазика. Со испружената дланка се прави движење над свитканата и се имитира сечење.

При изведување на знакот за месо, локацијата на раката е иста кај двата знаковни јазика, односно во неутрална положба, додека пак, имаме разлика во движењето при изведување на знакот. Кај МЗЈ немаме движење, додека кај АЗЈ десната рака се спушта кон левата. Формата на раката кај МЗЈ е доминантна отворена „A” рака и недоминантна „X” рака, додека кај АЗЈ, знакот се изведува со доминантна и недоминантна рамна „B” рака.

При изведувањето на знакот кромид, во МЗЈ и АЗЈ, локацијата е во неутралниот простор. Формата на раката кај двата знаковни јазика е различна. Кај МЗЈ имаме отворена „5” рака, додека кај АЗЈ знакот почнува со изведување со две „5” раце, при што доминантната рака поминува во свиткана „B” рака. Постои и разлика во движењето на рацете кај двата знаковни јазика. Во МЗЈ знакот се изведува со

брановидни движења на прстите пред носот, додека во АЗЈ се прави цик - цак движење од пред градите кон очите со испружени прсти.

При изведување на знакот за зелка, локацијата е во неутрален простор, формата на раката кај МЗЈ е доминантна рамна „В“ рака, и недоминантна свиткана „5“ рака. Движењата, локацијата и формата на раката се идентични кај двата знаковни јазика.

При изведувањето на знакот за поимот јаболко, во МЗЈ локацијата е пред устата (на брадата), додека кај АЗЈ локацијата е пред лицето. Имаме разлика во формата на раката, кај МЗЈ знакот се изведува со „А“ рака, додека кај АЗЈ се изведува со свиткана „5“ рака. Движењето кај двата знаковни јазика е од брадата кон надолу.

Знакот за поимот вода, се изведува различно во двата знаковни јазичици. При изведување на знакот формата на раката, кај МЗЈ е отворена „А“ рака која преминува во отворена „5“ рака, додека пак, кај АЗЈ е доминантна „В“ рака и недоминантна „С“ рака. Движењата се различни во двата знаковни јазичици при изведувањето на овој знак. Во МЗЈ прво се имитира пиење, а потоа се прави полукруг со дланката со испружени прсти во висина на градите, додека во АЗЈ се имитира полнење вода во чаша. Десната рака со испружен палец се движи кон левата.

При изведување на знакот за поимот млеко, постои разлика во поставеноста на рацете. Кај МЗЈ е во горниот дел од лицето која преминува во неутрален простор, а во АЗЈ локацијата на изведување на знакот е во неутралниот простор. Формата на раката кај МЗЈ е рамна „Л“ рака која преминува во отворена „В“ рака, додека кај АЗЈ знакот се изведува со отворени „В“ раце. При изведување на движењата се имитира молзење.

Знакот за пиво се изведува лоциран во неутралниот простор. Во МЗЈ формата на раката е отворена „В“ рака, додека кај АЗЈ е „А“ рака. Постои разлика во движењето при изведувањето на двата знака. Кај МЗЈ со едниот палец се преминува преку другиот при што се имитира отварање шише пиво, додека кај АЗЈ раката се движи кон устата (се имитира пиење).

При изведување на знакот за кафе, локацијата во МЗЈ и АЗЈ е во неутралниот простор, а обликот на раката кај овој знак во МЗЈ е „D“ рака, додека во АЗЈ е рамна „О“ рака. Кај МЗЈ се прават кружни движења, со што се имитира рачно мелење кафе, а кај АЗЈ движењето е од неутралниот простор кон устата, при што се имитира пиење кафе.

При изведување на знакот за учење локацијата на истиот е во неутрална положба. Обликот на раката при интерпретација овој знак е ист кај двата знаковни јазика, односно знакот се изведува со рамни „В“ раце, додека во однос на движењето при изведување

на знакот во МЗЈ не постои движење, додека во АЗЈ рацете се движат репетитивно во страна.

Во однос на **симболичките знаци**, за компарација без избрани знаците за чудење, сомневање, лага, сиромав и фантазија. Во речникот на Албанскиот знаковен јазик не беа најдени соодветните еквиваленти поради што не можеше да се направи компаративна анализа. Искуството покажува дека сепак, овие знаци се употребуваат разговорно меѓу лицата со оштетен слух, но истите не се застапени во речникот.

Во однос на знакот за чудење, во МЗЈ истиот се изведува на главата во горниот дел од лицето со рамна „О“ форма на рака која преминува во „L“ рака. Постои движење на показалецот кон горе, со што се симболизира отварањето на очите, што е придружна фацијална експресија на емоцијата чудење.

Знакот за сомневање се изведува со рамна „В“ рака во неутрална положба, но во висина на носот. Постои повторливо движење во страна.

Знакот за лага во МЗЈ се изведува со „1“ форма на раката, во средниот дел од лицето (носот), при што постои движење во страна кое е повторливо. Движењето симболизира растење на носот при кажување лага .

Знакот за сиромав во МЗЈ се изведува со доминантна свиткана „5“ рака и недоминантна „А“ рака. Рацете се прекрстени пред градите и со свитканата „5“ рака се изведува повторливо движење на лактот на недоминантната рака што симболизира скинат ракав (симбол на сиромаштијата).

Знакот за фантазија во МЗЈ се изведува на горниот дел од лицето, челото. Формата на раката од рамна „О“ рака преминува во свиткана „5“ рака со повторливо движење. Симболиката на знакот е во движењето на раката што симболизира нешто нереално, надвор од обичната замисла.

Верификација на хипотезите

По завршувањето на собирањето податоците и анализа на знаците според поставените параметри, преминавме кон верификација на хипотезите.

Во однос на нултата хипотеза, според која претпоставивме дека постојат сличности во продукцијата на показните знаци, имитативни (копирачки) знаци и симболички знаци во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик, истражувањето покажа дека хипотезата се потврдува. Постојат многу сличности во изведувањето на селектирани знаци од двата знаковни јазици, посебно во областа на показните и имитативните знаци.

Истражувањето покажа дека првата хипотеза со која се претпоставуваше дека постојат сличности меѓу показните знаци (указните знаци и просторните знаци) во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик се потврдува. Всушност, најголемиот процент на сличност беше забележан токму во областа на указните и просторните знаци. Овие знаци, генерално се многу слични или идентични во голем број знаковни јазици, што се должи на високиот степен на иконичност и длабоката психолошка основа во секој од анализираните знаци.

Во однос на втората хипотеза со која претпоставувавме дека имитативните (копирачки) знаци во МЗЈ и АЗЈ се изведуваат на сличен начин, податоците од истражувањето покажаа дека и оваа хипотеза се потврдува. Селектираните анализирани знаци покажаа голем процент на сличност во двата знаковни јазици и висок степен на транспарентност и транслудентност според трите категории на Стоуки (локација, форма на рака и движење).

Третата хипотеза со која претпоставуваме дека постојат разлики кај симболичките знаци во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик, не бевме во можност да ја потврдиме. Селектираните симболички знаци од Македонскиот знаковен јазик немаа свои еквиваленти во речникот на Албанскиот знаковен јазик, иако праксата покажува дека овие знаци се употребуваат во разговорниот знаковен јазик, но истите не се составен дел од речникот.

Во однос на последната, четврта хипотеза, со која претпоставувавме дека постојат разлики во начинот на продукција на показните, имитативните (копирачки) и симболичките знаци во однос на трите категории на Стоуки (локација, форма на рака и движење) во Македонскиот и Албанскиот знаковен јазик, податоците покажаа дека се потврдува. Селектираните знаци кои ги анализиравме и кои покажаа голем степен на сличност во изведувањето, сепак се разликуваа во некоја од категориите на Стоуки. Ова всушност, покажува дека МЗЈ и АЗЈ кои постојано се во контакт и кај кои се забележува феноменот на лексичко позајмување, сепак се јазици со посебни обележја.

V Предлог – мерки

- Зголемување на бројот на знаци во речниците на МЗЈ и АЗЈ, земајќи ги предвид развојот и техниката, иновациите и времето во кое сега живеат глувите лица;
- Подобрување на образованието и методите во наставата кои ги користат глувите лица и поголема употреба на знаковниот јазик во училиштата;
- Покрај општиот речник, во образованието да се направат и диференцијални речници со посебни знаци, за одделни предмети, како на пример хемија, историја, психологија, биологија, географија, информатика, спорт, медицински термини и други;
- Покрај стандардните речници, да се изработат и други помошни средства за учење знаковен јазик, како на пример средство кое ќе биде изработено на знаковно писмо и за МЗЈ, т.е. нотација на знаците по графички пат;
- Воведување толкувачи на АЗЈ кои ќе одржуваат обуки, семинари и предавања и практично изучување на знаковниот јазик, покрај теоретскиот.

VI Користена литература

1. Савић Ј., *Невербална комуникација глувих и њена интерпретација*, Београд 2002, стр.9
2. *NHS Choices, Sign language*, 2013, retrieved 31.10.2013
<<http://www.nhs.uk/CarersDirect/guide/communication/Pages/Signlanguage.aspx>>
3. Berke J. (2002) – *Sign Language* – available at:
<http://deafness.about.com/od/signlanguages/u/signlanguage.html>. Retrieved: 21.09.2014
4. *Oracle ThinkQuest, Sign Languages*, 2010, retrieved 31.10.2013
<<http://library.thinkquest.org/04oct/01649/sign%20language.htm>>
5. Ban J., *Sto je to znakovni jezik?*, 2011, retrieved 29.05.2013
<<http://www.ffdi.unizg.hr/znakovni-jezik2/text/ozj.htm>>
6. Dimic N., Sesum M., (2011): *Znakovni jezik – osnovni nacin komunikacija gluvih*, Beogradska defektoloska skola, br.1, str.13-41
7. Gradjani Novinari, *Službeno priznati znakovni jezik? Da!*, 2009, retrieved 03.06.2013
<<http://www.dalje.com/gn/gn.php?id=surefire&m=1&rbr=24075&kategorija=>>
8. Министерство за Труд и Социјална политика, *Знаковен јазик*, 2009, retrieved 28.04.2013
<<http://www.mtsp.gov.mk:80/WBStorage/Files/znakoven%20jazik.doc+&cd=1&hl=en&ct=clnk>>
9. Milkovic M., “*Sto jest, a sto nije znakovni jezik*” Edukacisko – rehabilitaciski fakultet, Sveuciliste u Zagrebu, Zagreb 2012, p.71
10. Јурас З., *Психолошки аспекти кинетичког говора*, Загреб, 1969, 37-39.
11. Savic L *Neverbalna komunikacija gluvih I njena interpretacija*, Beograd 2002, 57 – 67.
12. Cro Deaf, *Znakovni jezik*, 2010, retrieved 18.04.2013
<<http://www.crodeafweb.net/text/#Znakovni%20jezik>>
13. Јачова З., Ковачева О., Каровска А. РАЗЛИКИ МЕЋУ АМЕРИКАНСКИЈОТ (ASL) И БРИТАНСКИЈОТ ЗНАКОВЕН ЈАЗИК (BSL), *Journal of Special education and rehabilitation*, no. 1/2, 2008, p.41 – 43
14. Savic L. *Neverbalna komunikacija gluvih I njena interpretacija*, Beograd 2002, p.39
15. Dimic N., Sesum M., *Znakovni jezik - osnovni način komunikacije gluvih* 2011, retrieved 29.05.2013, available at:
<<http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?query=ISSID%26and%269272&page=1&sort=8&stype=0&backurl=%2Fissue.aspx%3Fissue%3D9272>>
16. Савич Ј., *Приручник за преводиоце глувим лицама*, Космос, Београд, 1996, стр. 77.
17. Padden A.C. Schulmeister R., Reinitzer H., “How the Alphabet Came to be Used in a Sign Language” (eds.), *Progress in Sign Language Research*, Project Muse, 2002, 33-34.

18. Savic L., *Невербална комуникација глувих*, Centralni odbor saveza gluvih i nagluvih Jugoslavije, Beograd 2002, 41-45.
19. “Neverbalna komunikacija gluvih – Gestikulacija” available at:
<http://www.sgnsccg.com/knjige/Neverbalna%20komunikacija%20gluvih.pdf> Retrieved on:
25.06.2014
20. Савич Љ., “Невербална комуникација глувих – Современа класификација гестова”
Београд 2002, 52 – 55
21. Johanes F. , *Der Verbunde Sach und Sprachunterricht* , 1874, 103 -105.
22. Григоријева - Морозова Н., “За формирањето на поимите во младите класови за глувонеми”, Москва, 1939, 45.
23. Moris D. *Октирвање на човекот според гестовите и однесувањето*, Оксфорд 1977, 64.
24. Juras Z. *Kineticki govor gluvih*, Zagreb 1952, 90.
25. Savic L., *Neverbalna komunikacija gluvih*, Beograd 2002, 50.
26. Bauman I. H-D., Nelson. J., Rose M.H. (2006): *Signing the Body Poetic – Essays on ASL Literature*, Los Angeles – University of California Press – Berkley, 3.
27. Kaufmann F. (2008). – *William Stokoe* – available at:
<http://www.newworldencyclopedia.org/entry/WilliamStokoe> - retrieved: 25.11.2014
28. Amstrong F.D., Karchmer A.M., Van Cleve V.J. (2002): *The Study of Signed Languages*, Washington – Gallaudet University press, 16.
29. Brennan M., Colville D. M., Lawson K.L. (1984): *Words in hand*, Wiltshire – Cromwell Press, 3.
30. Morgan G., Woll B. (2002): *Directions in Sign Language Acquisition*, Philadelphia – John Benjamin Publishing, 55.
31. Brentari D. (2011): *Companion to Phonology*, New York, Wiley – Blackwells, 22.
32. Trennat A.R.Brown G.M. (1998): *The American Sign Language Hand shape Dictionary*, Washington, Gallaudet University, Press 11.
33. Savic L. (2002): *Neverbalna komunikacija gluvih I njena interpretacija*, Beograd – Prosveta, 42 -44.
34. BROCA’S AREA , WERNICKE’S AREA, AND OTHER LANGUAGE-PROCESSING AREAS IN THE BRAIN **available at:**
http://thebrain.mcgill.ca/flash/d/d_10/d_10_cr/d_10_cr_lan/d_10_cr_lan.html - **retrieved:**
25.12.2014
35. *How does the human brain process language?*
Avaliabe at: http://lcn.salk.edu/publications/2008/hickok_sci_amer_si_2002.pdf **Retrieved:**
12.11.2014
36. Zand H.D., Pierce J.K. (2011): *Resilience in Deaf Children*, New York – Springe 73.

37. Marschark M., Lang G.H., Albertini A.J. (2002): *Educating Deaf Students from Research to Practice* , New York – Oxford University Press, 89.
38. Woll B., 1998: “Development of signed and spoken languages”, Gregory S. (eds) *Issues in Deaf Education*, David Fulton Publishers, London
39. Јачова З., Вељановска – Ковачева О., Каровска А. (2011): *Разлики меѓу знаковните јазици*, Скопје – Круг 21.
40. Kovacevic T.R. (2005): *Razvijanje i bogacenje recnika kod dece ostecenog sluha na osnovnoskolskom uzrastu*, Beogradska defektoloska skola – br.3, 1-16.
41. Закон за употреба на знаковниот јазик, Службен весник на Република Македонија, број 105, 21 август 2009, Скопје
42. Ајдински Љ. “Преглед во создавањето на институционалниот систем за заштита, едукација и рехабилитација за лицата со инвалидност во Република Македонија во периодот 1946-1996”, *Дефектолошка теорија и практика*, 2004, 3-4.
43. Ајдински Љ., (2004). Преглед во создавањето на институционалниот систем за заштита, едукација и рехабилитација за лицата со инвалидност во Република Македонија во периодот 1946-1996, *Дефектолошка теорија и практика*, 3-4, стр. 130
44. СГНМ, *Sojuz na gluvi i nagluvi lica na R. Makedonija* , retrieved 12.04.2013
Available at: <http://www.nsiom.org.mk/SGNM.aspx>
45. Јачова, З., Вељаноска, О., Каровска, А., *Разлики меѓу знаковните јазици (ASL, BSL, MSL)*. Скопје: Круг. 2011, стр.115
46. Јачова З., Вељаноска - Ковачева О., Каровска А., *Разлики меѓу знаковните јазици (ASL, BSL, MSL)* Скопје 2011, p.120
47. Јачова З., Вељаноска - Ковачева О., Каровска А., *Разлики меѓу знаковните јазици (ASL, BSL, MSL)* Скопје 2011, p. 121 -122
48. Јачова З. Ковачева О. Каровска А. *Разлики меѓу Американскиот (ASL) и Британскиот (BSL) Знаковен Јазик, Дефектолошка теорија и практика 2008. No.1/2, 2008 p.41-50.*
49. Arronof, M. Meir, I. Sandler, W. *The Paradox of sign language morphology*, Sign Language Studies, Volume 81, Number 2, June 2005, p.125.
50. Ten Holt G. A. , Van Doorn A. J. , Ridder H. , Reinders M. J. T. , Hendriks E. A. , *Sign Language Studies*, Volume 9, Number 2, 2009, p.133.
51. Shoqata Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë , Gjuha e shenjave shqipe I , Tiranë, 2005 , p.15.
52. Shoqata Kombëtare Shqiptare e Njerëzve që nuk Dëgjojnë , 16.
53. Јачова З. Ковачева О. Каровска А. *Разлики меѓу Американскиот (ASL) и Британскиот (BSL) Знаковен Јазик, Дефектолошка теорија и практика*, no.1/2, 2008, p. 50-54.

54. Ten Holt G. A. , Van Doorn A. J. , Ridder H. , Reinders M. J. T. , Hendriks E. A. , Sign Language Studies, Which Fragments of a Sign Enable Its Recognition?, Volume 9, Number 2, 2009, pp. 211-239
55. Aldersson R. Atalianis J. *A lexical Comparison of Signs from Icelandic and Danish Sign Languages*, *Sign Language Studies*, Volume 9, issue 2
56. Wulf, A. Dudis, P. Bayley, R. Lucas, C., *Variable Subject Presence in ASL Narratives*, *Sign Language Studies*, Volume 3; Number 1, Fall 2002, p. 54-76
57. Јачова З. Вељаноска О. Каровска А. *Анализа на структурата на знаковните јазици и системот за нотација на Stokoe*, Скопје, 2011, стр. 37 – 39
58. Al – Fityani K., Padden C., *Sign languages in the Arab World*, Cambridge University Press, 2010, p. 437 – 438
59. Brentari D., *Sign Languages*, Cambridge University Press, 2010, 439 – 440

ПРИЛОЗИ

Прилог бр.1

ЗАКОН

за употреба на знаковниот јазикот

(Службен весник на Република Македонија бр. 105 од 21 август 2009 година)

I. ОПШТИ ОДРЕДБИ

Член 1

Со овој закон се уредува правото на употреба на знаковниот јазик (во натамошниот текст: знаковен јазик), правото на глумите лица на знаковен јазик, изучување на знаковниот јазик, толкувач на знаковниот јазик, задачите на Националниот сојуз на глуви и наглуви на Македонија („во натамошниот текст: Сојузот“), финансирањето, остварувањето на правата и прекршочните санкции.

Член 2

Заковниот јазик согласно со овој закон, се признава како потполно природен начин на комуникација еднаков со говорната комуникација.

Заковниот јазик е јазик со кој меѓусебно се разбираат лицата со оштетен слух, односно е природно средство за комуникација меѓу овие лица и други физички и правни лица кои имаат потреба од комуникација.

Заковен јазик е визуелно - знаковен јазичен систем, кој подразбира одредена поставеност, позиција, насоченост и движење на рацете и на прстите и мимика на лице.

Член 3

Глуво се смета она лице кај кое оштетувањето на слухот е над 80 децибели („во натамошниот текст дб“) и кое и со слушен аплификатор не може да го перцепира вербалниот говор.

Наглуво се смета она лице кај кое оштетувањето на слухот на подоброто уво е од 25 дб до 80 дб и кое потполно или делумно го развило вербалниот говор.

Согласно со одредбите од овој закон, глумите и наглумите лица можат да го остварат правото на толкување од говорен јазик на знаковен и од знаковен јазик на говорен.

II. ПРАВАТА НА ГЛУВИТЕ ЛИЦА

Член 4

Глумото и наглумото лице имаат право на употреба на знаковниот јазик како странка или учесник во постапките пред државните органи, органите на локалната самоуправа, правосудните органи, јавните претпријатија, установи, агенции, фондови и други институции и организации.

Глумото и наглумото лице, покрај правото од став 1 на овој член, имаат право на употреба на знаковниот јазик и во други животни потреби по нивен избор, ако глумоста претставува пречка при задоволувањето на нивните потреби, но најмногу до 30 часа годишно.

Правото од став 1 и 2 на овој член се остварува со остварување на правото на толкувач.

Член 5

Центарот за социјална работа со решение одлучува за остварување на правото на толкувач.

Центарот за социјална работа доставува решение до Сојузот за остварување на правото преку обезбедување лица од листата на толкувачи.

Член 6

Центарот за социјална работа води евиденција на глумите и наглумите лица на кои им се издадени решенија согласно со членот 5 на овој Закон.

Во решението од членот 5 став 1 од овој закон, се внесуваат следниве податоци за глумото лице:

- лични податоци (име, презиме, датум и место на раѓање);
- податоци за местото на живеење;
- број, датум на издавање и траење на решението.

За издаденото решение, Центарот за социјална работа го информира и Сојузот.

Член 7

Државните органи, органите на локалната самоуправа, правосудните органи, јавните претпријатија, установи, фондови и други институции и организации, се должни на глумото и наглуво лице да му обезбедат толкувач на барање на глумото лице или по службена должност веднаш кога ваквото лице ќе приложи решение од Центарот за социјална работа, со кое му се признава правото на употреба на толкувач.

Трошоците на толкувачот од членот 4 на овој закон ги надоместуваат органите, односно институциите од став 1 на овој член.

III. ИЗУЧУВАЊЕ НА ЗНАКОВНИОТ ЈАЗИК

Член 8

Институтот за дефектологија при Филозофскиот факултет организира изучување на знаковниот јазик преку воведување наставен предмет.

Член 9

Училиштето за основно и средно образование во кое се образува глумото и наглуво дете или младинец, организира изучување на знаковниот јазик, преку воведување наставен предмет.

Член 10

Сојузот организира изучување на знаковниот јазик за граѓани кои сакаат да го изучуваат знаковниот јазик.

Сојузот врши оспособување на толкувачи на знаковниот јазик преку разни едукативни форми.

Лицето кое ќе врши едукација за изучување на знаковниот јазик задолжително треба да поседува сертификат, согласно со членот 11 на овој закон.

IV. ТОЛКУВАЧ НА ЗНАКОВНИОТ ЈАЗИКОТ

Член 11

Толкувач е лице кое на глувото и наглувото лице им толкува од македонскиот говорен јазик и говорниот јазик на припадниците на заедниците на знаковниот јазик, а на лицата што слушаат им толкува од знаковниот јазик на македонскиот говорен јазик и говорниот јазик на припадниците на заедниците.

Толкувач е полнолетно лице кое поседува сертификат и е запишано во регистарот на толкувачите.

Сертификатот е јавна исправа.

Член 12

Толкувачот при својата работа е должен да го почитува кодексот на професионалната етика на толкувачите, да не ги крши должностите на правилно толкување и службената должност.

Член 13

Сојузот ги врши следниве задачи:

- води евиденција на толкувачи на знаковниот јазик;
- објавува листа на толкувачи и истата ја објавува во дневниот печат и на веб сајтот на Сојузот;
- донесува кодекс на професионалната етика на толкувачите;
- обезбедува толкувач за потребите на глувите и наглувите лица;
- води евиденција за времето на ангажирање на толкувачите и
- издава и одзема сертификат на толкувач и води евиденција на издадените сертификати.

Член 14

Непочитување и прекршување на одребите од членовите 12 и 13 алинеја 3 на овој закон претставува основ за одземање на сертификатот на толкувачот.

Член 15

Евиденцијата од членот 13 алинеа 1 од овој закон ги содржи следниве податоци на толкувачот на знаковниот јазик:

- лични податоци, степен и насока на образовањето, живеалиште и единствен матичен број;
- датум и број на издавањето на сертификатот.

Листата на толкувачите е јавна и достапна за сите заинтересирани граѓани.

Член 16

Толкувачот се брише од евиденцијата:

- во случај на смрт на толкувачот;
- ако достави писмено известување дека не сака повеќе да работи како толкувач;
- ако му е одземен сертификатот за вршење на професијата толкувач согласно со членот 13 од овој закон.

Член 17

Министерот за труд и социјална политика со решение ја утврдува висината на паричните средства за надомест на толкувачот на предлог на Сојузот врз основа на реални трошоци и истата се објавува во „Службен весник на Република Македонија“.

Министерот за труд и социјална политика ја пропишува формата и содржината на образецот за евиденција и начинот на нејзиното водење.

Член 18

Министерот за труд и социјална политика заради развој и афирмација на знаковниот јазик, негово унапредување од лингвистички, фонолошки и морфолошки аспект, синтакса и негова стандардизација со решение формира Комисија од пет члена и тоа:

- еден член со научно звање доктор, со познавање на знаковниот јазик и истиот е пожелно да има практично искуство во образование на глуви лица;
- еден член од Филолошкиот факултет со научно звање доктор;
- еден член од Институтот за дефектологија со научно звање доктор, со потесна специјализација сурдолог и

- двајца членови од Сојузот со познавање на знаковниот јазик, од кои едниот да биде глуво лице.

За членови на комисијата, Министерот побарување мислење и предлог од Сојузот. Комисијата административно – техничките работи ќе ги извршува при Сојузот. Трошоците поврзани со работата на Комисијата ги сноси Министерството за труд и социјална политика.

V. ФИНАНСИРАЊЕ

Член 19

Парични средства за организирање и изучување на знаковниот јазик од членовите 8, 9 и 10 на овој закон се обезбедуваат од Буџетот на Републиката.

VI. ПОСТАПКА ПРИ ОСТВАРУВАЊЕ НА ПРАВАТА

Член 20

Глувите и наглувите лица ги остваруваат правата со овој закон во согласност со Законот за општа управна постапка, доколку со друг закон поинаку не е одредено.

Центарот за социјална работа решава во прв степен.

По жалба против решението на центарот за социјална работа решава Министерот за труд и социјална политика.

Член 21

Правата според овој закон, на глувите и наглувите лица им се гарантираат од денот на донесување на решението од членот 5 на овој закон.

По добиеното решение, глувото лице и наглувото лице имаат право да поднесат барање до Центарот за социјална работа за користење и на правото од членот 5 став 1 на овој закон.

VII. НАДЗОР

Член 22

Надзор над спроведување на овој закон врши Министерството за труд и социјална политика.

Инспекциски надзор врши Државниот инспекторат за труд, согласно законот.

VIII. ПРЕКРШОЧНИ ОДРЕДБИ

Член 23

Глоба во износ од 500 до 700 евра во денарска противвредност ќе се изрече на физичко лице толкувач, ако се утврди дека ги крши должностите при толкувањето, како и службената должност од членот 12 на овој закон.

Член 24

Глоба во износ од 1500 до 2000 евра во денарска противвредност ќе се изрече за прекршок на правното лице од членот 5 на овој закон, односно глоба во износ од 800 до 1000 евра во денарска противвредност ќе се изрече и на одговорното лице во правно лице, ако не му обезбеди на глувото и наглувото лице толкувач.

Член 25

Пред поднесување барање за прекршочна постапка, Министерството за труд и социјална политика води постапка за порамнување со толкувачот за прекршок утврден со овој закон, а согласно со Законот за прекршоците.

IX. ПРЕОДНИ И ЗАВРШНИ ОДРЕДБИ

Член 26

Сојузот, согласно со членот 10 од овој закон во рок од една година ќе обезбеди изучување на знаковниот јазик.

Во рок од шест месеци од денот на влегувањето во сила на овој закон, Сојузот ја објавува листата на толкувачи, согласно членот 15 од овој закон.

До објавувањето на листата на толкувачите од членот 15 од овој закон, Сојузот на глуви и наглуви ќе ја применува востановената постапка за издавање документи за толкувач.

Член 27

Институтот за дефектологија, основното и средното училиште од членовите 8 и 9 од овој закон, во рок од две учебни години ќе обезбедат изучување на знаковниот јазик.

Член 28

Актот од членот 17 став 2 на овој закон, Министерот за труд и социјална политика ќе го донесе во рок од четири месеци од денот на влегување во сила на овој закон.

Член 29

Овој закон влегува во сила осмиот ден од денот на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија“.